

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE TANRI TASAVVURU,
BENLİK ALGISI VE ÖFKE YAŞANTISI**

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe KOÇ

Ankara - 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE TANRI TASAVVURU,
BENLİK ALGISI VE ÖFKE YAŞANTISI

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe KOÇ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Ankara - 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE TANRI TASAVVURU,
BENLİK ALGISI VE ÖFKE YAŞANTISI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

.....
.....
.....

İmzası

.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM I

Kavramsal Çerçeve.....	6
------------------------	---

1.1. Tanrı Tasavvuru.....	6
---------------------------	---

1.1.1. Tanrı Tasavvuru Kavramı.....	6
-------------------------------------	---

1.1.2. Psikoloji ve Tanrı Tasavvuru Kavramı.....	9
--	---

1.1.3. Din ve Tanrı Tasavvuru Kavramı.....	19
--	----

1.1.4. Olumlu Ve Olumsuz Tanrı Tasavvurları.....	24
--	----

1.2. Benlik Algısı.....	29
-------------------------	----

1.2.1. Benlik Kavramı Tanımı.....	29
-----------------------------------	----

1.2.2. Psikolojide Benlik ve Benlik Algısı Kavramı.....	31
---	----

1.2.3. Din ve Benlik Algısı.....	40
----------------------------------	----

1.3. Öfke Yaşantısı.....	44
1.3.1. Öfkenin Tanımı ve Genel Özellikleri.....	44
1.3.2. İslam Dini ve Öfke Yaşantısı.....	51

BÖLÜM II

Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı Ve Öfke Araştırması.....	55
2.1. Araştırmanın Hipotezleri ve Yanıt Aranılan Sorular.....	55
2.2. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	55
2.3. Araştırmanın Örnekleme.....	56
2.4. Veri Toplama Araçları.....	59
2.4.1. Demografik Bilgi Formu.....	59
2.4.2. Tanrı Algısı Formu I... ..	60
2.4.3. Tanrı Algısı Formu II.....	61
2.4.4. Kişilerarası Tarz Ölçeği.....	62
2.4.5. Çok Boyutlu Öfke Ölçeği.....	64
2.4.6. Sosyal Karşılaştırma Ölçeği.....	66

2.5. Araştırmanın İşlemi.....	68
--------------------------------------	-----------

BÖLÜM III

Araştırmanın Bulguları.....	70
3.1. Tanrı Algısı I Duygu-Düşünce-Davranış Sayısal Verileri	70
3.2. Demografik Değişkenlere Yönelik Analiz Sonuçları	70
3.3. Din Eğitiminin Kim Tarafından Verildiği Ve Nasıl Verildiğine İlişkin Karşılaştırmalar	72
3.4. Öfke Yaşantısını ve Tanrı Algısını Yordayan Değişkenler	74
3.5. Değişkenler Arası İlişkiler	77

BÖLÜM IV

Araştırmanın Yorumu.....	80
4. 1. Tanrı Algısı I Duygu-Düşünce-Davranış Sayısal Verilerinin Yorumlanması.....	81
4.2. Demografik Değişkenlere Yönelik Analiz Sonuçların Yorumlanması.....	82

4.3. Din Eğitiminin Kim Tarafından Verildiği Ve Nasıl	
Verildiğine İlişkin Karşılaştırmaların Yorumlanması.....	83
4.4. Öfke Yaşantısı ve Tanrı Algısını Yordayan	
Değişkenlerin Yorumlanması.....	85
4.5. Değişkenler Arası İlişkilerin Yorumlanması.....	89
4.6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	92
Türkçe Özet.....	97
İngilizce Özet.....	98
KAYNAKÇA.....	99
EKLER.....	113

EKLER

EKLER

EK A. Demografik Bilgi Formu

EK B. Tanrı Algısı I Formu (TAI)

EK C. Tanrı Algısı II Formu (TAII)

EK D. Kişilerarası Tarz Ölçeği (KTÖ)

EK E. Çok Boyutlu Öfke Ölçeği (ÇBÖÖ)

EK F. Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ)

EK G. Olumlu ve Olumsuz Tanrı Tasavvurları Sayısal Verileri

TABLolar

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1 Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum Dağılımları.....	57
Tablo 2.2. Dini Eğitime İlişkin Dağılımlar.....	58
Tablo 3.1. Tanrı Algısı II üzerinde cinsiyet, yaş ve bölümün temel ve ortak etkileri	71
Tablo 3.2. Anne/baba ve Yakın Kişiler tarafından din eğitimi almış olan kişiler ile okul tarafından eğitim almış kişilerin Tanrı Algısı açısından karşılaştırılması	73
Tablo 3.3. Olumlu ve olumsuz din eğitimi açısından Tanrı Algısının karşılaştırılması	74
Tablo 3.4. Öfke Yaşantısını yordayan değişkenler.....	75
Tablo 3.5. Tanrı Algısı Formu II puanlarını yordayan değişkenler.....	76
Tablo 3.6. Tanrı Algısı, Benlik Algısı ve Öfke değişkenleri arasındaki ilişkiler	78
Tablo 3.7. Yaşam Doyumu ve kişilerarası memnuniyet ile temel değişkenler arasındaki korelasyonlar	78

ŞEKİLLER

Şekil	Sayfa
Şekil 1. Tanrı Tasavvuru Ve Bireyin Yaşamındaki Faktörlere Etkisi	13
Şekil 2. Tanrı'nın Dış Dünyada Ve İnsan Zihninde Tasavvuru	20

ÖNSÖZ

"Sen yüzünü 'hanif' olarak dine, Allah'ın insanları kendisine göre yarattığı doğaya yönelt. Çünkü Allah'ın yarattığı doğada hiçbir değişiklik yoktur. Gerçek din budur..." (Rum Suresi/30)

Tanrı kavramı tarih boyunca filozofların, bilim adamlarının tüm insanların sorguladığı ve kendine özgü cevaplar verdiği bir kavramdır. İnanan veya inanmayan her insanın zihninde Tanrı ile ilgili bir şemanın olduğunu düşünülebilir. Peki, her insanın zihnindeki Tanrı tasavvuru aynı mıdır?

İnanan insan için Tanrı yaşamının merkezidir ve insanın Tanrı'yla olan aşkın birlikteliği onun düşüncelerine, tutumlarına, davranışlarına yansır. Bazı din bilginlerine göre ise, Tanrı'ya dair tasavvur kendi hakkımızda konuşmamızın ve kendimizi yapılandırmamızın da başlangıcıdır. Çalışmamda İslam dininde çok seven, çok bağışlayan, çok merhametli, rahman, rahim isimleriyle öğretilen Allah inancının bireylerin zihninde nasıl bir Tanrı Tasavvuruna dönüştüğünü araştırmak istedim. Ayrıca her bireyin zihnindeki bu tasavvurun kendini algılamasına, diğer insanları algılamasına, ilişkilerine, öfke yaşantısına, tutumlarına ve kısaca tüm yaşamına nasıl yansıdığı sorusuna cevap bulmağa çalıştım.

Çalışmamda bana güvenen ve daima olumlu yaklaşarak yüreklendiren tez danışmanım Sn. Öznur ÖZDOĞAN'a, yardım ve desteklerini benden

esirgemeyen hocalarım; Sn. Salih AKDEMİR ve Sn. Nesrin Hisli ŞAHİN'e, her zaman yanımda olan ve destekleyen eşime, araştırmaya katılarak destek veren tüm katılımcılara çok teşekkür ederim.

Bu çalışmanın Allah'ın Çok Seven ve Çok bağışlayan sıfatlarını yeniden hatırlatarak topluma yararlar getirmesi ve Din Psikolojisi biliminin literatürüne katkı sağlaması dileğiyle...

Ayşe KOÇ

GİRİŞ

Din psikolojisi biliminin araştırma alanlarından biri de bireyin ruhunda Allah'ın nasıl duyulup yaşandığını, nasıl tasavvur edilip düşünüldüğünü, O'nun insanlardan yapmasını ve yapmamasını beklediği isteklerinin dine inanan bireyleri nasıl etkilediğini belirlemeye çalışmaktır (Yavuz, 1982).

Bireyin Tanrı ile görünmeyen bir ilişkisi vardır ve Tanrıyla kurduğu bu ilişkisi aynı zamanda kendisiyle kurduğu bir ilişkidir. Bu ilişkide esas olan Allah tasarımının ne olması gerektiği değil, onun kişide nasıl tasarlandığıdır (Armaner, 1980). “Kendini bilen Rabbini bilir” (Müslim, 1/10) hadisinden de yola çıkılarak bireyin zihnindeki Tanrı tasavvuru ile kendisine ait olan benlik algısı arasında bir ilişki olduğu varsayılmaktadır.

Benlik kavramı daima insanlar için önemli bir konu olagelmıştır, bunun nedeni ise “ben kimim” sorusuna hepimizin cevap arıyor olmasıdır. Filozoflar, psikologlar ve pek çok insana göre; “ben kimim” sorusuna verdiğimiz cevap sürekli gelişmektedir ve herkesin günlük sosyal yaşamını etkilemektedir.

Benlik kavramı Kur'an'ı Kerim'de bir ayette şöyle ifade edilmektedir: “İnsan benliğini düşün ve onun yaratılış amacına uygun nasıl şekillendirildiğini ve nasıl ahlaki zaafarla olduğu kadar, Allah'a sorumluluk

bilinciyle donatıldığını. Her kim benliğini arındırırsa, kesinlikle mutluluğa erişecektir. Ondaki kötü eğilimleri gizleyerek, bütünüyle iyi gösterme hilekârlığında olan ise zarardadır.” (Şems suresi 7-10)

Çalışmanın konusu; Üniversite öğrencilerinin Tanrı Tasavvurları ile benlik algıları ve öfke yaşantıları arasındaki ilişkidir. “Kendini bilen rabbini bilir.” hadisini temel alarak; Üniversite öğrencilerinin Tanrı algıları ile yine üniversite öğrencilerinin benlik algıları arasındaki ilişki ve her iki değişkenin, öğrencilerin yaşadıkları ya da yaşayabilecekleri öfke duyguları ve kişiler arası ilişkilerindeki öfke yaşantıları ile ilişkileri araştırmamızın cevap aradığı konular arasındadır. Çalışmanın içeriği üç bölümden oluşmaktadır; Tanrı Tasavvuru, benlik algısı ve öfke yaşantısı. Çalışmamızın amacı doğrultusunda bu konular üzerine yapılmış pek çok araştırma bulgusu kuramsal olarak tartışılmıştır.

Çalışmanın Amacı; Üniversite öğrencilerinin Tanrı tasavvurlarını belirlemek ve bu Tanrı tasavvurları ile kendi benliklerine ilişkin algıları arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmak tezimizin amaçlarından biridir. Tanrı tasavvurunun ve kendilik algısının ruhsal iyilik hali için olan önemi göz önünde bulundurularak örneklem olarak zihinsel karmaşalar yaşanan dönem olan üniversite öğrencileri seçilmiştir. Diğer bir amacımız da, üniversite öğrencilerinin Tanrı tasavvurlarıyla yaşadıkları ya da yaşayabilecekleri öfke duyguları ve kişiler arası ilişkilerindeki öfke yaşantıları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik veriler elde etmektir.

Çalışmanın Yöntemi: Çalışmanın örneklemini çeşitli şehirlerden araştırmaya gönüllü olarak katılan 240 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama araçları olarak Özdoğan ve Ark. (2006) tarafından oluşturulan Tanrı Algısı Soru Formu I-II, Kişilerarası Tarz Ölçeği'nin (KTÖ) öfkeli tarz alt ölçeği, Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nin (ÇBÖÖ) 5. boyutu ("kişilerarası öfke") ve Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ) uygulanmıştır. SPSS programında yapılan analizde elde edilen bulgular literatür bilgileri ışığında tartışılmıştır.

Çalışmanın gereği ve önemi: Araştırmalara göre, Tanrı tasavvuru ve kişilik özellikleri yakından ilişkilidir. Olumlu kişilik özellikleri "koruyan Tanrı" tasavvuru ile birliktedir. Olumsuz kişilik özellikleri, depresyonla ve "olumsuz Tanrı" tasavvuru ile birliktedir (Greenway, Milne, Clarke, 2003). Aynı şekilde, benlik kavramı teorisi, kişinin 'ben'le ilgili görüşlerinin dünyaya yönelik benzer bakışlarla uygunluk arz ettiğini, dolayısıyla, negatif benlik atıflarının, olumsuz Tanrı imajlarıyla örtüştüğünü ileri sürer (Güngördü, 2001). Flakol' un yaptığı bir çalışmada; seven Tanrı imajını benimseyen kişiler, acımasız, uzak, kinci, kontrol edici Tanrı imajına sahip olanlardan daha olumlu bir benlik algısına ve daha az uyumsuzluk işaretleri, kişisel problemler ve ruh hastalıklarına sahip olduklarını bulgulamıştır (Flakol, 1974). Tanrı'yı seven olarak algılayan bireylerin kendilerini de sevilen ve toplum tarafından kabul edilen, Tanrı'yı cezalandıran olarak algılayan bireylerin kendilerini de sevilmeyen ve cezalandırılan olarak algıladıkları düşünülmüştür.

Ayrıca; yaşam olaylarına daha iyimser yaklaşan bireylerin ve daha az olumsuz yaşam olayı ile karşılaşan bireylerin yüksek kendilik saygısına sahip oldukları ve ileride daha iyi bir iyilik hallerinin olduğu görülmektedir. Bunun aksine olumsuz yaşam olayları ile karşılaşan ve kötümser yaklaşan bireylerin düşük kendilik saygısına sahip oldukları, kaçınmacı stratejiler seçtikleri ve sosyal ortamlardan kaçındıkları görülmektedir. (Eronen ve Nurmi, 1999). Bu bilgiler ışığında kişinin zihnindeki Tanrı Tasavvuru, bunun benlik algılamasına yansımaları, kendisine biçtiği değer, kişinin ruhsal iyilik hali, öfke yaşantılarının sıklığı ve niteliği açısından önemli bir rol oynamaktadır ve bunun da kişinin sosyal etkileşimini etkilediği öne sürülebilir.

Bireylerin benlik kavramları inançlarından ve geniş yaşam deneyimlerinden elde ettikleri bilgilerle şekillenmektedir. Bu gerçekleşirken bireyler yeteneklerine, başarılarına, tercihlerine, değerlerine inançlarına ve hedeflerine ilişkin geniş bir bilgi edinmektedirler ve bunlarla ilgili beceri geliştirmektedirler. Kendiliğin oluşması rastgele bilgilerle olmamaktadır aksine, seçici ve yaratıcı bir süreçtir. Benlik bilgisinin içeriği ve organizasyonu, kişilerin sosyal geçmişleri, algıları ve davranışlarında farklılaşmalarına yol açmaktadır. Benlik bilgisi bundan dolayı kişiliğin temel bir ögesidir (Markus, 1983). Kısaca benlik kavramı kim olduğumuza ilişkin sahip olduğumuz inançlar kümesidir (Taylor, Peplau ve Sears, 2000).

Allport'a göre, yirmili otuzlu yaşlar (üniversite öğrencilerinin yaşları) insan yaşamının en problemlı dönemlerinden biridir. Çünkü bu yıllar, umutlarla gerçeklerin uyuşmadığının keşfedildiği bir gelişim basamağı olmaktadır. Ergenlik döneminin abartılı beklentilerinin gerçekleşmeyeceği düşüncesinin hâkim olmaya başladığı bu dönemde, bireyi kaygı ve umutsuzluk beklemektedir (Akt. Yaparel, 1987).

Ruhsal iyilik hali bağlamında bakıldığında, yapılan çalışmalar öfkenin önemli bir problem olduğunu göstermektedir. Günümüzde üniversite yaşındaki bireylerde kendilerine olan güveninin önemi ve insanlar arasında öfkenin yaygınlığı düşünüldüğünde böyle bir çalışma önemli yeni fikirler için yol gösterici olacaktır.

Bu çalışma Türkiye'de hem psikoloji hem de din psikolojisi biliminin literatürüne Tanrı tasavvuru konusunda yeni veriler sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle ülkemizdeki Din Psikolojisi Bilimi literatüründe bu konuda bir kuram oluşturabilecek yeterlilikte veri yoktur. Çalışmamız ileride yapılabilecek kuramsal bir çalışma için veri sağlaması açısından önem arz etmektedir.

BÖLÜM I:

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TANRI TASAVVURU

1.1.1 TANRI TASAVVURU KAVRAMI

Tanrı, kutsal kitap, dua, ölüm, melek kavramı gibi kavramlar dini düşünce ve inancın merkezini oluştururlar. Bu kavramlardan Tanrı Tasavvuru kavramı, bir bireyin kişisel dindarlığının gelişmesinde büyük dinlerde en merkezi kavramdır (Hayta, 2006).

Tanrı tasavvuru, bireyin Tanrı' yı nasıl algılayıp, nasıl gördüğü ile alakalıdır. Bireylerin zihninde oluşturduğu Tanrı imgesidir. Tanrı Tasavvuru, bireyin Tanrı' ya yönelik tüm atıfları, duygu ve düşünceleridir. İnanan veya inanmayan her insanın zihninde Tanrı ile ilgili bir şemanın olduğunu düşünülebilir.

Yalom'a göre; Tanrı tasavvuru bağlanana hem anlam sağlar, hem de güçlü bir sığınak ve birleştiricilik sunar. Dine bağlı insanların tatmin ve huzuru, sonsuza dek onun yaşamını gözlemleyen bir ilâhî kuvvetin varlığına inançta kendini gösterir; üstelik bu kuvvet, onun varlığının farkında olmakla sonunda; kaybettiği sevdiklerine Tanrı'ya, evrensel yaşam kaynağına kavuşma vaadi de sunmaktadır (Yalom, 2004).

Tanrı inancı ve tasavvuru ilkel dinlerde ve diğer inanç sistemlerinin hemen hepsinde vardır. Yaşayan en düşük kültür seviyesine rastlanan ve düşünce şekillerinin en uzak ve eskiye dayanan kalıplarının bulunduğu Avusturalya'nın güneydoğusunda yaşayan ilkel kabileler üzerinde yapılan son çalışmalar, onların yüce bir varlığa inandıklarını ve çeşitli şekillerde tasavvur ettiklerini ortaya koymuştur (İslam Ansiklopedisi, 1989).

Evren ile ilişkisi bakımından en yaygın Tanrı tasavvurları, Teizm, Deizm, Pan-enteizm başlıkları altında konu edilir. Fakat bu tasavvurlar sayılanlardan ibaret değildir. Literatürde geçen Tanrı tasavvurlarını özetle şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Ezeli fakat sadece kendi özünü bilen varlık olarak Tanrı: bunun en iyi örneği Aristotelesin "Hareket etmeyen, hareket ettirici (Muharriki evvel)sidir. Buna göre Tanrı ezeli, şuurlu bir varlıktır. O, kendi varlığının farkındadır ama alemi bilmemekte ve ihtiva etmemektedir. Sadece kendisi gibi ezeli olan maddeye hareket verir. Fakat evrenden habersizdir.
- 2- Klasik teizmde Tanrı; ezeli, şuurlu, evreni yaratan, bilen, irade sahibi ve sonsuz kudreti olan varlıktır.
- 3- Klasik panteizmde ise Tanrı; ezeli, bilinçli, evreni bilen, tüm varlığı ihtiva eden ve evrene içkin olan varlıktır.
- 4- Ezeli, bilinçli, evreni bilen, zamanla ilgili bulunan ve evreni kısmen içeren varlık olarak Tanrı. Bu görüş sınırlı panteizmdir.

- 5- Ezeli, bilinçli, evreni bilen, ona içkin olan, ona ihata eden ve değişebilen Tanrı. Bu görüş anlaşıldığı kadarıyla Teizmin önemli yönlerini içermekte olduğu için, monoteist dinlerin Tanrı anlayışlarına felsefi bakımdan uygun düşen bir yaklaşım olarak görülmüştür.
- 6- Ezeli varlık olarak Tanrı: buradan Tanrı ezelidir, mutlakdır. Her şey ondan türer, fakat o, kendisinden sudur edenleri bilmediği gibi içermezde... Bu anlayışın biraz daha farklı biçimine İslam felsefesinde rastlanır. Buna göre ilk varlık Tanrı kendi özünü bilir ve bu bilgi ile de evreni bilir, ya da evrende olup biten tek tek olayları külli tazda bilir (Taylan, 1998).

Dini bilinç, bireyin duyu, düşünce, davranışlarının farkına varmasını sağlar. Bireyin bu farkındalıklarının artması ve neye niçin inandığının bilincine varması ile inanç onun davranışlarını yönlendirmektedir (Yapıcı, 1996). Bu bilgilerden hareketle inanan bireyin yaşamında Tanrı'nın önemli bir yer tuttuğu ve bireyin Tanrı'ya ilişkin tasavvurlarının kendi tutum ve davranışlarının belirlenmesinde önemli bir etken olduğu söylenebilmektedir.

Bazı din bilginlerine göre Tanrı'ya dair tasavvur kendi hakkımızda konuşmamızın ve kendimizi yapılandırmamızın da başlangıcıdır. Tanrı gibi davranma (onun özelliklerini edinme) bu tasavvurun nihai hedefidir (Düzgün, 2005).

1. 1. 2. PSİKOLOJİ ve TANRI TASAVVURU KAVRAMI

Psikoloji alanında Tanrı tasavvuruna ilişkin kavramsallaştırmaları Freud'a kadar dayandırmak mümkündür. Freud dine ilişkin açıklamalarını yaparken "Tanrı insanı kendi suretinde yaratmıştır" ifadesini tersine çevirdiği görülmektedir. Tanrıya ilişkin tasavvurunda temel olan çocuğun gerçek babasına ilişkin tasavvurudur (Goodwin, 1998). Ancak psikoanalitik ekol çerçevesinde daha sistematik bir çalışmanın Rizzuto'nun (1979) "Yaşayan Tanrının doğumu: Bir Psikoanalitik çalışma" eseri ile şekillendiği görülmektedir. Psikoanalitik kavramsallaştırmada Tanrı imajı, kişinin Tanrıya ilişkin duygusal deneyimi olarak görülmektedir (Hoffman, 2004).

Psikologların Tanrı tasavvuru konusundaki görüşleri Ayten'in (2010) çalışmasında şu şekilde özetlenmiştir:

Sigmund Freud: Freud, Tanrı kavramını psikanalizden yola çıkarak şöyle açıklar: "Psikanaliz bize baba kompleksi ile Tanrı inancı arasındaki yakın bağlantıyı öğretti. Psikanaliz sayesinde din ihtiyacının köklerinin çocuklukta yaşanan komplekslere (oedipus ve elektra kompleksleri) dayandığını öğrendik. Artık her şeye gücü yeten Tanrı tasavvurunun çocuklukta tecrübe edilen baba ve anne imgelerinin yüceltilerek tekrar canlandırılması olduğunu biliyoruz."

Carl Gustav Jung: Tanrı konusundaki görüşünü “Bütün insanların, hayvanların, bitkilerin ve bütün kristallerin en içte taşıdıkları öz, Tanrıdır.” sözüyle özetler. Jung’a göre Tanrı bireysel bir tecrübenin ürünüdür ve kişi onu kendi zihninde hisseder. Ona göre dini tecrübe ya da inanç; Tanrıyla karşılaşmak, onu tecrübe etmektir. Tanrı bireyler için bir arketiptir. Arketip ise, insana damgasını vuran, onun üzerinde etki bırakan, her insanda var olan sabit ve özerk imgelerdir. Tanrı arketipi de bilinçdışından bilince ulaşarak bireyler üzerinde etki yapar ve kendini kabul ettirir, onun davranışlarına yön verir.

Ayrıca Jung Tanrı tasavvurunun “kollektif bilinçdışı”ndan gelen bir arketip olduğunu öne sürer. Ona göre kolektif bilinçdışı: “ Daha önceki nesillerin birikimli deneyimlerini kapsayan, tüm insanlarda ortak ve bilinçdışı mitolojik karakterli içeriklerin, başka deyişle arketiplerin bulunduğu, bilinç dışının kişisel olamayan bölgesidir.” Kolektif bilinçdışındaki Tanrı tasavvuru kendini birtakım sembollerle bilinç alanına ulaştırır. Bu Tanrı tasavvuru insanı etkileyerek bilinç alanını kontrol altına alır ve kendisini kabul ettirir.

Erich Fromm: Fromm’a göre önemli olan insanın kendini gerçekleştirmesidir. Tanrı ise gerçekleşme sürecinde insanın sahip olduğu güçlerin sembolüdür. Bu süreçte insana gerçekten ne yapması gerektiğini ve iyinin ne olduğunu öğreten akıldır. O dinleri otoriter dinler ve hümaniter dinler olarak ikiye ayırır. Ona göre Otoriter dinler; Tanrının mutlak otoritesine önem

verir ve O'na itaati büyük erdem, itaatsizliği ise büyük günah olarak değerlendirirler. Tanrının karşısında insanın güçsüzlüğüne ve değersizliğine vurgu yaparlar. Hümaniter dinler ise; kendini gerçekleştirme sürecinde insana destek olur ve insanın kendi yeteneklerinin farkına vararak Tanrıyı algılaması ve tasavvur etmesi ona böyle itaat etmesi gerektiğine vurgu yaparlar.

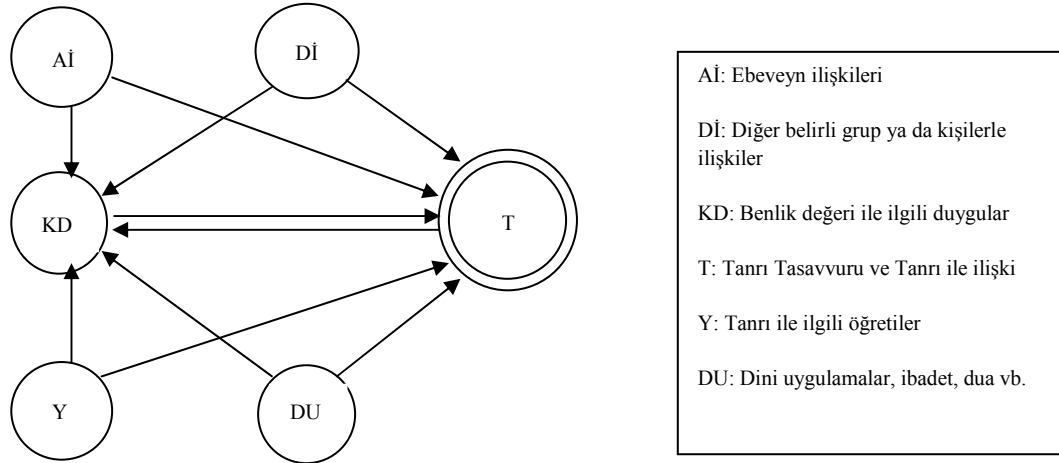
Abraham Maslow: Maslow; dinin ve Tanrının doğaüstü bir boyutu olmadığını savunur. Ona göre Tanrı, tabiatın mucizelerinde tecrübe edildiği gibi, salt bir kozmik güzellik ve iyiliktir. Böyle kişisel olmayan bir Tanrı tabiatüstü (aşkın) değildir. Tanrı bizi seven, gözetleyen, bizim korktuğumuz ve işbirliği yaptığımız bir varlıktır.

Viktor Emile Frankl: Frankl din ve Tanrıyla ilgili görüşlerini ortaya koyarken bilinçdışı kavramından yararlanır. İnsanın tabiatı gereği bağlandığı Tanrıya Bilinçdışı Tanrı adını verir. Doğal olarak böyle bir Tanrı inancı sonucunda, bilinçdışı dindarlık oluşacaktır. O metot olarak Tanrısal boyut ile insani boyut arasındaki farkı anlatırken, insanlar ile hayvanlar arasındaki ilişkiden yola çıkar. Nasıl insanların dünyası hayvanlarınkini kapsar, insanın hayvanı anlamasına rağmen hayvan insanı anlayamazsa; Tanrısal alan da insani alanı kapsar, Tanrı insanı görüp anlasa da insan onu göremez ve anlayamaz. Sadece O'na inanabilir (Akt. Ayten, 2010).

William James: James bilimsel yaklaşımın bir gereği olarak, Tanrının gerçekliğinden ziyade bireyin kalbindeki bireysel Tanrıyla ilgilenir. Ona göre dini kurumların biçimlendirdiği Tanrı'nın ve soyut kategorilerin oluşturduğu soyut Tanrı'nın bir önemi yoktur. Önemli olan insanların "Tanrı" adına hissettikleri, bireysel tecrübe ve duygulardır. En nihayetinde James'a (1956) göre Tanrı gerçektir, görünmez, fakat insan Tanrının ettiklerini hayatında hissedebilir.

Kavramsal karmaşayı ve "Tanrı" kavramına ilişkin farklı algılamaları ortadan kaldırmak için Lawrence (1997) çalışmasında Tanrı kavramının; "kişinin Tanrıya ilişkin bilişsel ya da teolojik anlamasına" karşılık geldiğini belirtmektedir. Kişinin Tanrı tasavvurunun oluşumunda ebeveyn ya da bakıcı ile olan etkileşimi önemli bir yer tutmaktadır (Rizzuto, 1979, Spero, 1992). Anne ya da baba ile olan etkileşime göre Tanrı tasavvurunun etkileneceğini belirtilse de (Rizzuto, 1979), diğer ilişki ve deneyimlerin de Tanrı tasavvuru üzerinde etkili olacağı vurgulanmaktadır (Hoffman, Grimes, ve Mitchell, 2004; Hoffman, Jones, Williams, ve Dillard, 2004).

Nesne ilişkileri çerçevesinde Tanrı tasavvuruna bir bütün olarak bakıldığında Grom'un bütünleştirici şemasına bakmak yararlı olacaktır (bkz. Şekil 1.) (Wulff, 1996).



Şekil 1. Tanrı Tasavvuru ve Bireyin Yaşamındaki Faktörlere Etkisi

Bu şemada, kişinin benlik algısı ile beraber ebeveynleri ile olan etkileşiminin de önemli olduğunu görülmektedir. "Tanrı kötü çocukları cezalandırır" vb. eğitime amaçlı kullanılan ifadelerle ebeveynlerin çocukların Tanrı tasavvurları üzerinde önemli bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Burada benlik algısı ve Tanrı tasavvuruna paralel olarak ebeveyn etkeninin de önemi fark edilmektedir. Böyle bir durumda çocuk hem kendine yönelik bir suçlama yaşamakta hem de cezalandırıcı Tanrı tasavvurunu geliştirmektedir (Nelson ve Korliczak, 1984).

Psikoloji alanında Tanrı tasavvuruna ilişkin yapılan diğer çalışmalara baktığımızda psikoanalitik (nesne ilişkileri) çalışmaların yanında, benlik saygısı, ebeveyn projeksiyonu ve kültür, cinsiyet kimliği, aile çevresi ve gelişim alanlarında çalışmaların yapıldığı görülmektedir (bkz. Kunkel, Cook, Meshel, Daughtry ve Hauenstein, 1999; Cecero, Marmon, Beitel, Hutz ve

Jones, 2004). Yapılan çalışmalarda kimi zaman benlik algısı ile kimi zamanda ebeveyn algısı ile ilişkilendirildiği, kimi zaman da bunların yok sayıldığı dikkat çekmektedir (Cecero, Marmon, Beitel, Hutz ve Jones, 2004). Francis, Gibson ve Robbins'in (2001) alışmalarında da benlik saygısı ve din çalışmalarında sık sık farklı araştırma sonuçlarının olduğunu belirtmektedirler ve bunun Tanrı tasavvurunun dikkate alınmamasından kaynaklandığını vurgulamaktadırlar.

Çocukluğa dair erken dini kavramların en belirgin karakteristiği antropomorfizmdir. Onun tecrübe dünyasındaki bütün güçlü ve sempatik figürlerin hepsi insan olduğu için, çok az istisna dışında çocukların dünyasında Tanrı yaşlı bir adam, zengin birisi, Süpermen yada kral'dır (Kupky, 1928). Genellikle Tanrı'nın fiziksel baba ile aynı sıfatlara sahip olduğu düşünülür. ocuk büyüdükçe yetişkin çevreden gelen karşı baskılarla Tanrı fikrinde değişmeler yapar. Yaşadığı kültürün standart teolojisi ve ahlakı yavaş yavaş onun hayatına girmeğe başlar ve onun benmerkezci düşünce biçiminin yerini alır. Altı yaşındaki ocuk bu geçiş dönemini şöyle sembolize eder; Tanrı'ya "bizim babamız" demeyi reddeder. Tanrı'nın büyük ihtimalle iyi birisi olduğunu ve O'nun yeryüzündeki babası gibi bir kimse olamayacağını ileri sürer (Allport, 2004).

Yavuz(1987) 7-12 yaş grubu üzerinde yaptığı araştırmasında, ocukların Tanrı tasavvurlarını incelemiş ve verilen cevapları yaş cinsiyet ve

çevre dağılımlarıyla birleştirerek altı temel grupta analiz etmiştir. Çalışmada yer alan gruplar şöyledir;

1. İlahi varlık olarak Tanrı tasavvuru
2. Hayatın ve varoluşun kaynağı olarak Allah'ın yaratıcılığı.
3. Kişisel varlığın devamının Allah'a bağlı olması.
4. Fiilleri itibariyle Allah tasavvuru.
5. Tanrı'nın ahlaki yönden bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyici olması.
6. Tanrı'nın esirgeyici, bağışlayıcı ve affedici olması (Yavuz,1987).

Yavuz'un çalışmasında, Tanrının genel nitelikleri ile ilgili ayrışan grupların yanında birde affedici, esirgeyici gibi olumlu sıfatlarıyla ilgili bir grubun ayrışması, bunun yanında çocukların zihninde olumsuz olarak nitelenebilecek hiçbir tasavvurun bulunmaması konumuz açısından dikkat çekicidir.

Ergenlik insan hayatının en bunalımlı ve hareketli dönemi olarak bilinir. İstikrarsızlıklar içinde birçok soruya cevap arayan genç, dünyasını kurabilmek ve anlamlandırabilmek için bir kimlik arayışı içindedir. O, aynı zamanda ergenliğin ilerleyen yıllarında, kendisine bir dünya görüşü sunabilecek, insani ve toplumsal alanı da içine alacak ve kozmik planda evrensel değerler üretebilecek bir "bütün" aramaya başlar. Bu arayışa bağlı olarak, gençlerin çoğu için "din"; 'güvenlik', 'kimlik', 'bağlanma' ve 'anlama' gibi psikolojik istek

ve ihtiyaçlara cevap vermesi bakımından güçlü bir değer olarak anlam kazanmaktadır (Hökeleli, 1993).

Ergenlik döneminde bireyde gözlenen önemli değişikliklerden biri de soyut düşünme yeteneğinin gelişmesidir. Daha önce Tanrı'yı insana ait modeller içinde düşünen çocuk, ergenlikle birlikte; insana veya maddi unsurlara benzeyen bir Tanrı tasavvurundan kurtulmaya başlar (Özbaydar, 1970). Tek, benzeri olmayan bütün evrenin yaratıcısı olan, canlı ve ölümsüz bir Tanrı düşüncesine ulaşmaya başlar. Bu düşünceye ulaşmasında gencin çevresi, anne babası, arkadaşları ve aldığı eğitimin büyük bir etkisi olduğu söylenmektedir. Bu yaştaki öğrencilerin büyük bir kısmının Tanrı'yı sembolik, soyut ve ruhani kavramlarla düşünmeye başladığı görülmektedir (Peker, 1993).

Gençlerde ve çocuklarda Tanrı tasavvurunun oluşumu ve çeşitliliğine bakıldığında günümüzde bir problem ile karşılaşılmaktadır. Bireyselleşmenin ön plana çıktığı batıda, bunun etkileri de görülmektedir. Batıda gençlerin Hıristiyanlığın geleneksel öğretilerinden farklı olarak bireysel bir bakış açısı geliştirdikleri dikkat çekmektedir. Bundan dolayı çocuklarda ve gençlerde ölçüm yapılması ve Tanrı tasavvuruna ilişkin çıkarımlarda bulunmak güçleşmiştir (Prokopf ve Ziebertz, 2002; Janssen, De Hart ve Gerardts, 1994). Bununla birlikte yapılan çalışmalarda çocuklarda Tanrı tasavvurunun oluşumunda ebeveynlerin önemli bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca

yaş ve cinsiyete göre tasavvurlar da değişiklik gösterebilmektedir. Bu konuda Dickie ve ark.'nın (1997) kapsamlı bir çalışması bulunmaktadır. Buna göre yaşça daha büyük çocukların Tanrı tasavvurlarının anne ile daha fazla benzerlik gösterdiği, kız çocuklarının ise her iki ebeveyne yakın tasavvurlara sahip olduğu görülmektedir. Özellikle büyük çocukların yardım eden ve güçlü Tanrı tasavvurları bulunmaktadır. Ayrıca babanın olmadığı durumlarda bu durum daha da yoğunlaşmaktadır. Yardım eden Tanrı tasavvuru ile yardım eden baba algısı arasında ve güçlü Tanrı ile güçlü anne algısı arasında da önemli bir ilişki bulunmaktadır. Çalışma özellikle bağlanma sürecinin Tanrı tasavvurunu şekillendirdiğini desteklemektedir (Dickie ve ark. 1997).

Günümüz post modern yaşamın da berberinde getirdiği düşünsel değişimler Tanrı tasavvurlarına da yansımaktadır. Bundan dolayı acı veren Tanrı yerine dost bir Tanrı tasavvurunun gerekliliği görülmektedir (Louw, 1998). Batıda din danışmanlığı almak için başvuran bireylerde olumlu bir Tanrı tasavvurlarının olmadığı ve bunun ruhsal açıdan onlara bir fayda sağlamadığı bildirilmektedir (Cavanagh, 1992).

Tanrı tasavvurunun cinsiyete göre bir değişiklik gösterip göstermediğine bakıldığında farklı sonuçların olduğu görülmektedir. Bassett ve ark. (1990) çalışmalarında cinsiyete göre önemli bir değişimin olmadığını bildirmekle birlikte kadınların, Tanrı tasavvurlarını daha fazla benimsedikleri söylenebilir. Krejci (1998) Tanrıyı tanımlamak için 27 farklı kelime arasından katılımcıların cevaplarının üç boyut etrafında toplandığını belirtmiştir: terbiye

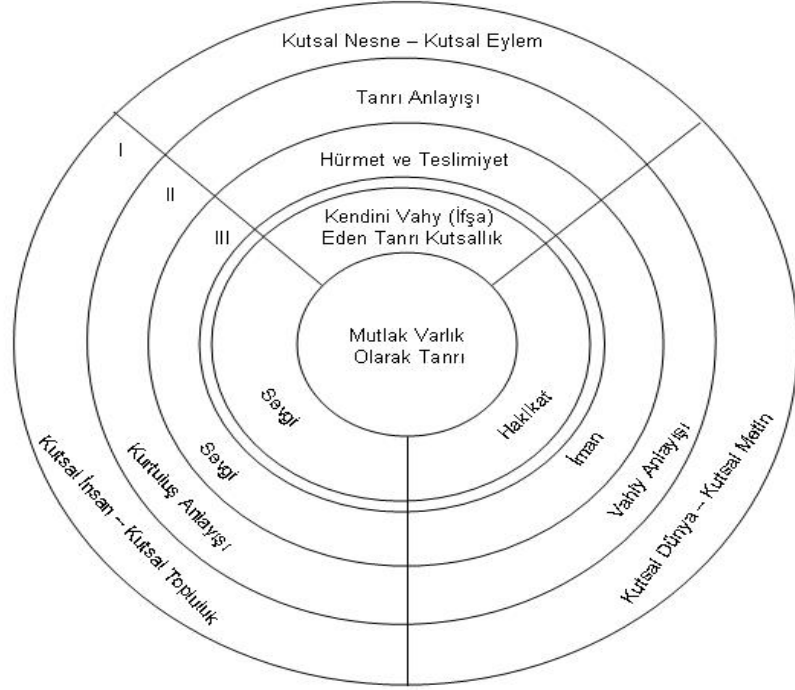
eden-yargılayan, kontrol eden-kurtaran, somut-soyut. Buna göre erkekler daha çok kontrol eden tasavvurlara yönelik bir eğilim göstermekle birlikte bunun dışında bir cinsiyet farklılığı bildirmemişlerdir. Nelsen, Cheek ve Au (1985) ise çalışmalarında kadınların Tanrıyı iyileştirici olarak tasavvur ettiklerini belirtmişlerdir.

Bacanlı'nın üniversite öğrencilerinde yaptığı bir araştırmada bireylerin Tanrı ve Peygamber hakkındaki bildikleri ve düşündükleri sıfatları işaretlemeleri istenmiş ve Peygamber hakkında Tanrı'ya nazaran daha fazla seçenek işaretlendiği gözlenmiştir. Erkekler Tanrı için 11, kızlar 8 seçenek işaretlerken, Peygamber için erkekler 80, kızlar ise 43 seçenek işaretlemişlerdir. Bu bulgular gençlerin somut bir olgu ve bir insan olan Peygamber hakkında daha fazla konuşabildiğini, ama soyut bir kavram olan Tanrı hakkında çok fazla konuşamadığını göstermektedir (Akt. Altaş, 2004). Bu araştırmada yer alan bu bulgular bize ergenlik döneminde soyut düşünmeye geçilmesiyle birlikte bireylerin Tanrı tasavvurlarını oluşturmaya henüz başladıklarını ve bu tasavvurda ailenin, çevrenin ve aldıkları eğitimlerin etkilerinin olabileceğini göstermektedir.

1.1.3. DİN ve TANRI TASAVVURU KAVRAMI

Bir dine inanan kişinin Tanrı algısı, o dinin Tanrı tasavvurundan etkilenir. Ancak insan, kendi duygu ve düşüncelerini de kendi Tanrı tasavvuruna ekler (Yapıcı, 1996) ve kendine özgü bir tasavvura sahip olur. Dine inanan bireyler için Tanrı, yaşayan bir varlıktır ve bu bireyler tıpkı herhangi bir varlıkla ilişki durumunda olduğu gibi O'nun belli bir tasavvuruna sahiptirler (Vergote, 1999). Dine bağlanarak inanan kişi, dinin kendisine sunduğu Tanrı Tasavvurunu kabul etme niyetindedir. O halde Tanrı Tasavvuru bir ölçüde dini ilişkiye göre de belirlenir (Vergote, 1999). Yine Tanrı kavramı kişinin sosyal kültürel çevresinden, aldığı eğitimden ve içsel yaşantılarından etkilenmektedir. İnanan bireyin sahip olduğu Tanrı algısı, yaşamındaki davranış, tutum ve ruhsal dinamiklerinde kendini göstermektedir.

Tanrı'nın dış dünyada ve bir dine inanan kişilerin zihninde nasıl algılandığı ve tecrübe edildiğine ilişkin fenomenolojik bir çalışma Friedrich Heiler tarafından yapılmış, bu çalışma Annemarie Shimmel tarafından tahlil edilmiştir. İç içe geçmiş halkalarda gösterildiği şekliyle Tanrı kendi dışındaki varlıklar tarafından farklı düzeylerde algılanmakta ve kavramsallaştırılmakta olan bu çalışma Düzgün (2005) tarafından dilimize çevrilmiştir (Akt. Düzgün, 2005).



Şekil 2. Tanrı'nın Dış Dünyada ve İnsan Zihninde Tasavvuru

I Halka; Dinin kendini gösterdiği dünya. Kutsal kabul edilen her şeyin bulunduğu alan.

II Halka; Dini hayal ve tasavvurların dünyası. Tanrıya dair imajlar ve düşünceler burada oluşur. Tanrı'nın görülmeyen varlığına ilişkin yargılara O'nun görünen işlerine bakılarak varılmaya çalışılır. Allah anlayışı, yaratma düşüncesi kozmoloji konularındaki düşüncelerin bulunduğu alan.

III Halka; Dini tecrübe dünyası. Burası ilahi olanın akli hayali imajların aksine bir karşılaşma anının dışı vurumu olarak görülmelidir. Hürmet, korku, güven ve kendi kurallarıyla, işleriyle bize kendini açan Allah'a tam bir güvenin gösterildiği, zihin dinginliğinin, neşenin, karşı konulmaz coşkunun kendini gösterdiği alan.

IV Halka; Bütün halkaların merkezi olan dinin objektif dünyası. Burada '*İlahi Olan*' kendini iki şekilde gösterir; 1- Kendini mutlak doğruluk, adalet, sevgi, merhamet gibi nitelikleriyle gösteren ve 'Sen' olarak tecrübe edilen Tanrı. 2- Mutlak Bir, Tevhid, haliyle ve 'O' olarak tecrübe edilen Tanrı.

Bu halkalar her insanın kendine has bilme, algılama, kavrama, Tanrıyı farklı tezahürleriyle görmenin ve bu görmenin yarattığı zihinle farklı dünya kurmanın sonucudur (Akt. Düzgün, 2005).

Tanrı Tasavvuru, ilahi dinlerde doğuş anında vahiy tarafından belirlenir. Bundan sonra da akıl tarafından şekillendirilir. Teolojinin akla ve tecrübeye dayalı rasyonel bir temellendirme ve tasavvur geliştirdiğini düşündüğümüzde, vahyin tasavvuru ile aklın (bireylerin) tarihsel süreç içinde geliştirdiği tasavvur arasında farkların oluşabileceği açıktır (Düzgün, 2005).

Tüm bu bilgilerden hareketle bireylerin Tanrı tasavvurlarının inandıkları dinin kutsal metinlerinde ve öğretilerinde anlatılan Tanrı tasavvurlarından etkilenecek şekilde şekillendiği söylenebilir. Bu açıdan ülkemizde yapılan bu çalışmada İslam dininin kutsal metni Kur'an'ı Kerim'e ve İslam dininin bu konudaki yaklaşımlarına bakacak olursak Allah tasavvurunu şöyle açıklayabiliriz:

Allah inancı İslâm öğretisinin temelidir. Allah bilgisi ve O'na iman bir Müslüman için dini yaşantısının odak noktasını oluşturan bir kavramdır. İslâm

düşüncesinin merkezinde, tek, mutlak ve sonsuz, rahman ve rahim olan, hem aşkın hem de içkin olan, kavrayabildiğimiz ya da hayal edebildiğimiz şeylerin hepsinden daha büyük olan; İslâm'ın kutsal metni Kur'an'ın beyan ettiği gibi, bize şah damarımızdan daha yakın olan Tanrı tasavvuru bulunmaktadır (kaf 50 / 16; nasr, 311-314; nasr, 17). Arapça ismiyle Allah olarak bilinen tek Tanrı, bütün veçheleriyle İslâm'ın merkezi hakikatidir (Hayta, 2006).

İslâmî dini yaşantının özünde, tek olan ve iradesinin bütün yaşam için zorunlu ve yol gösterici olduğu Allah vardır. Kur'an'ı Kerim'e göre O her şeyin Başlangıcı ve sonudur. O evreni yaratan ve düzenleyendir. Hem hayatı Hem de ölümü veren O'dur. Her şey O'na dönecektir. Güzellik, iyilik ve Güç gibi kâinata gözlemlediğimiz bütün olumlu nitelikler O'ndan gelir ve O yalnız kâinatın varlığının değil, aynı zamanda O'nun bütün niteliklerinin de kaynağıdır. İnsana hidayeti veren ve rahmetle yoğrulmuş adaleti insanlara dağıtan yine O'dur. Kur'an'ın Allah anlayışı, düzenli yaratma, rızık verme, hidayet, adalet ve rahmet kavramlarını içeren organik bir bütün teşkil etmektedir (Fazlur Rahman, 2002) .

İslam dinine göre kâinat içinde yegane bilinçli varlık olarak gözlenen insan, kendi varlığı ile birlikte aşkın bir yaratıcının varlığını da benliğinin derinliklerinde hisseder. İnsan, kendinden başlamak üzere bütün tabiatta hüküm süren düzeni dikkatle inceleyerek bağlı olduğu, fakat duyularıyla doğrudan idrak edemediği Yaratıcının özelliklerini (sıfatlar) bulmaya çalışır. Bu sıfatlar İslam dini bilginlerince Esmâü'l Hüsna "en güzel isimler" olarak 99

isim şeklinde sıralanmıştır. Bu isimlerin 93 tanesi Kur'an-ı Kerim'de geçmekte, diğer 6 ismin ifade ettiği manalar Kur'an-ı Kerim'den çıkarılmış ve başka kelimelerle yine Allah'a izafe edilmiştir.

Esmâ-ül Hüsna listesinde yer alan isimleri çeşitli şekillerde gruplandırmak mümkündür. İslam bilgileri bu isimleri Kur'an-ı Kerim'i ve hadisleri temel alarak üç grupta sınıflandırmışlardır. Bu gruplar;

- 1- Zati isimler,
- 2- Kâinatı ilgilendiren isimler,
- 3- İnsanı ilgilendiren isimler.

99 isimden oluşan Esmâ-ül Hüsna listesi sevgi ile korku, lütuf ile kahr açısından incelendiğinde görülecektir ki bunlardan sadece 4-5 tanesi sevgi ve lütufla yorumlanmaya müsait değildir. İnsan ruhunun yücelişi en büyük yaratıcı ile sevgi münasebeti kurmak yoluyla gerçekleşecektir (İslam Ansiklopedisi, 1989).

Kur'an-ı Kerim'de Tanrı'nın pek çok isminden söz edilir, fakat O'nun en yüce ismi Allah olarak nitelendirilmiştir. İslâm düşüncesinde Allah'ın insanlara daima çok yakın ve şefkatli olduğuna inanılır. İslâm tasavvufunda Sevgi ve Rahmet Allah'ın en önemli iki ismini oluşturur. Bu kavramlar İslâm öğretisinin en belirgin ayırıcı özellikleridir. Kuran'da Allah'a atfedilen el-Hubb (sevgi) kavramı insanla Allah arasındaki ilişkiyi belirleyen temel kavramdır. Müslümanların kutsal kitabı Allah'ı el-Vedûd, en çok seven olarak tanımlar.

Diğer önemli isimler olan er- Rahman ve er-Rahim isimleri çoğu zaman Allah'a bağlanma yaklaşımının annelik özelliklerine vurgu yapar (Hayta, 2006).

1.1.4. OLUMLU VE OLUMSUZ TANRI TASAVVURLARI

Bireyler, inandıkları dinin kendilerine sunduğu Tanrı tasavvurlarından, aldıkları eğitimden, çevrelerinden, kişisel ilgi, ihtiyaç ve düşüncelerinden hareketle kendi zihinlerinde bir Tanrı tasavvuru oluştururlar. Bacanlı'nın da ifade ettiği gibi pek çok faktörün bir araya gelmesinden bazı kişiler Tanrının bazı özelliklerini ön plana çıkararak tasavvur ettiği gibi, bazıları daha farklı nitelikleri daha sık vurgulama eğilimi içinde olabilmektedir (Bacanlı, 2002).

Bu tasavvurlar çalışmamızda olumlu ve olumsuz olarak iki yönelim şeklinde ele alınmıştır. Olumlu Tanrı Tasavvuruna sahip bireylerin Tanrı'yı daha çok "seven, koruyan, merhametli, bağışlayıcı vb." sıfatlarıyla tasavvur ettikleri, Olumsuz Tanrı Tasavvuruna sahip bireylerin ise "cezalandırıcı, affetmeyen..." sıfatlarını daha ön plana çıkardıkları düşünülmektedir. Örneğin Benson ve Spilka (1973)'te bu konuda yaptıkları çalışmada Tanrıyı seven olarak algılayan bireylerin daha yüksek bir benlik değerine sahip olduklarını; Tanrı'yı "reddeden, kontrol eden ve dostça olmayan" sıfatlarıyla tasavvur eden bireylerin ise benlik saygılarının düşük olduğunu saptamıştır.

Konuyla ilgili Albayrak'ın (1995) ergenlerle yaptığı çalışmasında, araştırmasına katılan ergenlerin çoğunun aile ve okullarında baskı ve korkuya dayalı otoriter bir din eğitimi aldıkları ve bunun sonucunda dini inanç ve tutumlarının oluşmasında korkunun olumsuz yönde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ergenlere dini değerler anlatılırken sevgiye dayalı mesajların daha etkili sonuçlar verdiği ve ergenin 'Tanrı'ya yaklaşımında sevgi motifinin korku motifine oranla daha fazla etkili olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada Albayrak; dini hayatın duygu boyutunda en etkili mesajın sevgi olduğunu vurgulamıştır. Çalışmaya göre sevgi mesajları öğrencilerin Allah'a güvenlerini artırmaktadır. Korku mesajları ise Allah sevgisi puanlarını düşürmüştü ve cehennem azabı puanlarını yükseltmiştir. Aynı şekilde sevgi mesajları, Allah sevgisi puanlarında artışa, cehennem azabı puanlarında ise düşüşe neden olmuştur. Sevgide doyum sağlanması ile ahlaki davranışta bulunma eğilimi arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde yapılan bir başka çalışmada da dini pratik boyutları ile psiko-sosyal uyum boyutları (kendini ifade etme, kendini kabullenme, etkinlik, sosyallik, sorumluluk vb.) arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlenmiştir (Hayta, 2002).

Çetin(2004), din psikolojisi açısından din eğitimi değerlendirdiği çalışmasında sevgi boyutunu ihmal eden bir din eğitiminin yol açacağı olası durumları şöyle sıralamıştır:

- 1- Sevgi yoksunluğu, Allah'ın merhametli, affedici ve adaletli olarak algılanmasına engel olucu ve olumsuz bir Tanrı Tasavvuruna yol açıcı sonuçlar doğurmaktadır.
- 2- Sevgi yoksunluğu, kader isyan tutumu geliştirilmesine neden olabilmektedir.
- 3- Sevgi yoksunluğu, hayattan yılgınlık duyulmasına ve ölümü arzulamaya sebep olabilmektedir. Bu da kişiliği zaafa uğratmaktadır.
- 4- Sevgi yoksunluğu, ibadetlere olan ilgiyi olumsuz etkilemektedir.
- 5- Sevgi yoksunluğu, ahlaki özellikler bakımından tutarsız davranışlar geliştirilmesinde etkili olabilmektedir (Akt; Altaş, 2004).

Yapıcı (2004)'nın, Çukurova Üniversitesinde okuyan öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmasında bulguları Tanrı tasavvurunun olumlu ve olumsuz olan bireyler olarak sınıflama yaptığında, bazı öğrencilerin verilen sıfat listesinde “korkulan varlık”, “cezalandıran, azap eden”, “cehennem”, “yok eden, öldüren” Olumsuz Tanrı tasavvuru olarak nitelendirebileceğimiz sıfatları ön plana çıkarmıştır. Bunların dışında kalan (Tanrı'yı inkâra yönelik ya da bu konuda şüpheli olan ifadeleri bir yana bırakırsak) diğer bireylerin açıklamalarının tamamının olumlu Tanrı tasavvuru olduğunu belirtmiştir. Bu sonuçlardan hareketle gençlerin büyük çoğunluğunun Allah'ı genel anlamda olumlu nitelendirdiğini vurgulamaktadır (Yapıcı, 2004).

Bacanlı'nın Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde yaptığı çalışmasında; öğrencilere bir takım sıfatlar verilerek Tanrı'yı niteleyen sıfatları işaretlemeleri

istenmiştir. Çalışmada tüm öğrenciler tarafından işaretlenen tek sıfatın 'Merhametli, Affedici' olması dikkat çekicidir. Cinsiyetler arasında işaretlenen sıfatlar bakımından farklılıklar bulunan bu çalışmada en fazla işaretlenen sıfatlara göre öğrencilerin; "Affedici, Yaratıcı, güvenilir, cömert, hoşgörülü, güçlü, sevecen, şefkatli" bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğu söylenebilir (Bacanlı,2002).

Özdoğan, üniversite öğrencilerinin kendileri ile ve Allah ile olan ilişkilerini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmasında; kaynaklardan ve toplumsal anlayıştan yola çıkarak Allah'ı tanımlayanlarda korku merkezli Allah anlayışının baskın olduğunu saptamıştır. Bu öğrencilerde hayatın bir sınav yeri olduğu düşüncesiyle daha gergin ve stresli, yaşanan olaylardan gerçek anlamda yararlanabilmeyi engelleyici anlayışta olma eğilimleri olduğunu belirtmiştir. Sevgi merkezli bir Allah anlayışına sahip öğrencilerin, kendinden yola çıkarak Allah' ı tanımlamaları arasında paralellik saptamıştır (Özdoğan, 2005b). Özdoğan bu çalışmada şunları belirtmiştir;

"İnsanın mayası sevgi olduğu için, kendine döndükçe hem kendindeki hem de diğer varlıklardaki sevgiyi keşfetmektedir."

Tüm ilahi dinler hayatın tamamen aşka dayanan bir yorum ve normunu teklif etmektedir. İnsanın dikkatini tekrar tekrar bu temel prensibe çekmeğe çalışır. Tanrı ve insan için sevgi; "bütün yasanın ve elçilerin üzerinde bir yerde durmaktadır." Hıristiyanlık dini kutsal metinlerinde de sevgiye vurgu

ısrarla sürer; “Sevgili, hadi birbirimizi sevelim, çünkü aşk Tanrıdır; seven herkes Tanrıdan gelir ve Tanrı sevgiyi bilir. Seven fakat bilmeyen Tanrı değildir, çünkü Tanrı sevgidir.” (I St, John, IV, 7-8)

Akdemir (2003) Allah insan ilişkisinin gerçek boyutunun sevgi boyutu olduğunu söyleyerek şunları vurgular: “Sevgisiz bir varoluş biçiminin bizzat Kur’an’a ve vahiy sürecine aykırı olduğunu kabul etmek gerekir; çünkü sevgi kaynaklı olmayan eylemler, kuru, hissiz, şekilden öteye gitmeyen ve gösteriş amacı güden eylemlerdir.” İslam düşüncesinde de bireyin sevgiyle Allah’a yaklaştıkça, Allah’ın da sevgisiyle kuluna yakınlaştığı ve sevgisini sevene ulaştırarak kuşattığı vurgulanmaktadır. (Yapıcı,1996)

1. 2. BENLİK ALGISI

1.2.1. BENLİK KAVRAMI TANIMI

Benlik; bireyin ne olduğu, ne olmak istediği ve çevresinde nasıl tanındığı konularındaki bilinçliliği olarak tanımlanırken, kimlik; insanın kendisini tanımlama ve konumlamasının ifadesi olarak belirtilmiştir (Bilgin, 2003).

Kendilik algısı, benlik algısı, kendilik şeması, benlik saygısı, kendilik değeri, ideal benlik gibi kendilikle ilgili terimler; kuramsal yaklaşımlardan ve araştırmalardan çıkan, konu ile ilgili kavramlardır.

Öznur Özdoğan'ın (1995) "Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi" isimli çalışmasında "Benlik (kendilik)" kavramı şu şekilde açıklanmıştır; Benlik öz kavramı ile karşılanmaktadır. Öz, kendiliğinden varolan, varolmak için hiçbir şeye ihtiyaç hissetmeyen, hepimizin yaşadığı ve dile getirmekte zorlandığı bir şeydir. Ruhçuluk teorisinde öz, Tanrı (Being) ile birlikte ele alınmaktadır ve bütünsel olduğu belirtilmektedir. Ruh ise bireysel bir özellik taşır. Kendi manevi varlığımızı idrak etmekle, özümüzün orijinal bir prototipini fark etmiş oluyoruz. Aynı çalışmada benliğin içeriği 4 boyutta incelenmiştir:

1. *Maddesel Benlik* (Material Self): Maddesel benliği oluşturan en büyük Şey vücuttur. Giysiler daha sonra gelir. Sonra yakın aile söz konusudur; canımızın, kanımızın bir parçasıdır, onlar ölürlerse bir parçamız da birlikte ölür, eğer bir hataları olursa bizim de sayılır, aşağılanırlarsa sanki kendimizi aşağılanmış gibi hissedip karşı koyarız. Sonra yuva gelir; onun her bir bölümü hayatımızı simgeler.

2. *Sosyal Benlik* (Social Self): İnsanın ilgi çekme duygusu ile sosyal benlik oluşur. Bir insanın kafasındaki imajları kadar çok sosyal benliği vardır. En tuhaf sosyal benlik ise, kişinin zihninde yaratıp âşık olduğu sosyal benliğidir.

3. *Ruhsal Benlik* (Spiritual Self): Ruhsal benlik, insanın içindeki en etkili, en kalıcı, kendisine en yakın halidir. Bilincin aktif yanı olan duygularda, her zaman manevi bir Őeyler vardır. Duygu ile düşünceler karşılaşırlar ve bazen uyuşur ve bazen de uyuşmazlar. Bu noktada güç kaynağı olan iradenin çaba ve ilgisi önem kazanmaktadır.

4. *Saf Benlik* (Pure Self): Adil insan kendini bir bütün olarak değerlendirebilen insandır. Benimki 'Mine' dediğimiz sahip olduklarıyla, Ben 'Me' dediğimiz benliği ayırabilendir. Kişi kendisiyle ilgili memnun da olsa mutsuz da olsa kendi değerinin farkında olmalıdır. İnsan hiçbir zaman kendi değerinden kaçamaz. Burada saf bir benlik söz konusudur.

1.2.2. PSİKOLOJİDE BENLİK VE BENLİK ALGISI KAVRAMI

Kendilik ya da benlik kavramlarının tartışılması ya da buna ilişkin insanların sistematik bir şekilde fikir yürütmesi yunan filozoflarına kadar dayandırılrsa da (Gergen, 1971); James'ın (1890/1950) "Psikolojinin Temelleri" eserinde farklı kendilikleri tanımlamasıyla birlikte; "**benlik**", özellikle psikoloji alanındaki kuramcıların dikkatini çeken bir kavram olmuştur.

Benlik algısından önce "**benlik**"i tanımlayacak olursak; benlik, basitçe tekil şahıs "ben"e karşılık gelen (Cooley, 1968), farkında olduğumuz ve bir bakıma var oluşumuzun çekirdeğidir -ancak sabit değildir- (Allport, 1964). **Benlik algısı** ise genel olarak "kendimiz hakkında sahip olduğumuz inançların toplamı, başka bir deyişle "ben kimim?" sorusuna verdiğimiz cevap olarak tarif edilmektedir (Taylor, Peplau ve Sears, 2000).

Benlik kavramı kişisel kendilik, sosyal kendilik ve kendilik idealleri olarak kategorilere ayrılabilir. Kişisel kendilik, kişinin kendisine ilişkin inançlarını; sosyal kendilik, kişinin başkalarının kendisini nasıl algıladığına ilişkin inançlarını, kendilik idealleri ise kişinin nasıl birisi olmak istediğini kapsamaktadır. Bu bağlamda kişinin kendisini nasıl algıladığı büyük oranda davranışlarını ve tutumlarını etkilemektedir (Strickland, 2001).

Freud'a göre Benlik, doğuştan ilk benlikte var olup zamanla gelişen, ilkelbenliğin toplumsal ruhsal gerçeklerle çatışan, yaşamı aksatan eylemleri denetleyip bilinçdışına bastırmakla uğraşan ruhsal yapıdır. Benlik hem kendi içinde hem de kendi dışında uyum sağlamaya çalışmaktadır. Düşsel, kısır doyumlar yerine düşünceyi koyarak beklemeyi, dolambaçlı da olsa, gerçeğe uygun doyum yollarını aramayı öğrenmektedir. Bu yolla, az enerji tüketilerek gerçeğe uyum sağlanmaktadır (Akt. Bilgin, 2003).

Adler'e göre Benlik, yorumlama yeteneğine sahip ve organizmaya anlamlı bir yaşam sağlama çabasında olan bir dizgedir. Birey sürekli olarak doyum sağlayacak yaşantıları aramakta; bunları dış dünyada bulamazsa yaratmaya çalışmaktadır. Bu insanın yaratıcı benlik sahibi olduğunu gösterir. İnsan kendine özgü bir yaşam biçimi geliştirdiği için, kişilik tek ve benzersizdir (Akt. Bilgin, 2003).

Jung'a göre benlik kişiliğin algı, anı, duygu ve düşüncelerden oluşan kimlik ve süreklilik duygusunu sağlayan; kişiliğin odağı olan ruhsal bölümdür (Akt. Bilgin, 2003).

Erikson'a göre işlevleri çok önemli olan benlik, sağlıklı bir kişilik geliştiren bireyde, dış dünyadan gelen bilgileri düzene sokma, algılananları değerlendirme, bilinç düzeyine çağırılacak anıları seçme, uyum sağlayıcı davranışları yönetme, geleceğe yönelik tasarımları oluşturma gibi pek çok

görevi yerine getiren ruhsal yapıdır. Fromm'a göre ise kişinin türlü bireysel engelleri aşmayı başararak geliştirdiği ruhsal yapıdır (Akt. Bilgin, 2003).

Rogers'ın önderliğinde ortaya atılan benlik kuramı, kişinin davranışlarını önemli ölçüde kendine bakış biçiminin belirlediğini ortaya çıkardı. Bu kuramla birlikte kişiye kendini tanıması, gerçekçi ve güçlü bir benlik geliştirmesi, gizil güçlerini ayırmsamaması ve bunları geliştirmesi amacıyla yardım etme önem kazandı. 1970 li yıllarda Bem tarafından formüle edilen kendini algılama teorisi bireylerin kendini daha iyi tanımayı nasıl öğrendiklerini ve öğreneceklerini konu almaktadır (Akt. Bilgin, 2003).

Benliğin, kuramcılar tarafından önemsenmesi ve insan için merkezi bir konu olması, beraberinde birçok terimi ve kavramı da getirmiştir; örneğin psikoloji alanına etkisi büyük olan psikanalitik teoride, bilinçli farkındalığımız diğer bir ifadeyle kendiliğimiz ego kavramı ile tanımlanmaktadır (Gergen, 1971; Strickland, 2001) ve bunda grup süreçlerinin etkili olduğu ifade edilmektedir (Freud, 1921/1999).

Günümüzde benliğe ilişkin bilişsel yaklaşımların önemli olduğu görülmektedir. Bilişsel yaklaşımlara göre, kişinin kendisine ve davranışlarına ilişkin bilgileri organize etmeye ya da açıklamaya çalışması, benliğe ilişkin bilişsel yapıların oluşmasını sağlamaktadır ve buna **kendilik şeması** da denmektedir. Kendilik şeması, sosyal deneyimlerinde kendiliğe ilişkin bilgileri

işleyen ve organize eden, kişinin geçmiş deneyimlerinden etkilenen kendiliğe ilişkin bilişsel genellemeleridir (Markus, 1977). Bilişsel kurama göre gelişimin ilk aşamalarından itibaren birey, dış dünya ile kendiliğine ilişkin algısına yönelik bazı düzenlilikler aramaktadır. Dolayısıyla dış dünyaya ait herhangi bir bilgi, bireyin kendiliğine ilişkin bir bilgi anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle bireyin dış dünyaya ilişkin işlediği bilişler aynı zamanda benliğini algılayışını da şekillendirmektedir (Guidano ve Liotti, 1986).

Kişinin, benliğine ilişkin algısı sadece, kendi davranışlarından şekillenmemektedir, kişilerarası olguların bu süreçte katkısı bulunmaktadır (Safran ve Segal, 1990). Bu bağlamda kişinin benlik ve sosyal algısının ilk şekillenmesi, bağlanma figürüyle olan etkileşimi sonucunda oluşmaktadır (Bowlby, 1989).

Kişinin kendisine ve dünyaya ilişkinin bilgisinin şekillenmesini sağlayan erken dönemdeki bu etkileşimlerdir. Diğer bir yandan da benlik algısının kişilerarası ilişkiler üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Buna göre kişinin ilişkilerinde yaşayacağı problemlerin, kişinin erişemeyeceği bir benlik algısından ya da diğer bir ifadeyle ideal kendilikle ilgili kişinin yaşadığı problemlerden kaynaklanıyor olması söz konusudur (Markus ve Nurius, 1986).

Literatüre bakıldığında kendiliğin oluşumunu açıklayan ve aynı zamanda birbirini tamamlayabilecek nitelikte olan üç temel yaklaşımın olduğu görülmektedir (Kenrick, Neuberg ve Cialdini, 2007). Schoeneman'ın (1981) da çalışmasında özetlediği gibi bu üç yaklaşım **a-** “başkalarının bizi nasıl gördüğüne göre kendimizi algılarız”, **b-** “birey kendini gözlemleyerek kendiliğine ilişkin çıkarımlarda bulunur” ve **c-** “kişiler kendi davranışlarını ve tutumlarını başkalarınınkini ile karşılaştırarak geliştirirler” şeklinde konuya farklı yönlerden yaklaşmaktadırlar.

Bu konuda ilk dikkat çeken Cooley ve Mead'in yaklaşımlarıdır. “Bakılan ayna etkisi” ile “rol alma” olarak bilinen yaklaşımlarında, başkalarının bizi nasıl gördüğüne göre kendimizi algıladığımız vurgulanmaktadır (Cooley, 1902; Mead, 1934). Buna göre benliğimiz, başkalarının bize ilişkin algılarını içselleştirmemizle şekillenmektedir ve bu süreç sürekli devam etmektedir (Yeung ve Martin, 2003).

Bem (1972) ile Duval ve Wickuland (1972) ise konuya bilişsel yönden yaklaşmaktadırlar ve bireyin kendini gözlemleyerek, kendiliğine ilişkin çıkarımlarda bulunduğunu ifade etmektedirler. Buna göre insanlar kendiliklerine ilişkin bilgiyi, kendilerini gözlemlemeleri sonucu hangi tutumlarının hangi davranışlara yol açtığına karar vererek belirlemektedirler. Bem'in (1972) “Benlik algısı” teorisinde iki temel nokta bulunmaktadır. İlk olarak bireyler kendi tutumlarını, duygularını ve kısmen diğer içsel

durumlarını kendi açık davranışlarını gözlemleyerek anlarlar. İkinci önemli nokta ise, içsel ipuçlarının zayıf, belirsiz veya yorumlanamaz olmasıdır. Buna göre birey tıpkı bir dışsal gözlemci gibidir ve içsel durumlarını çıkarsamak için dışsal ipuçlarından faydalanmalıdır. Benlik algısı bireyin tıpkı başka şahısların onu gözlemlediği gibi gözlemlerden oluşmaktadır.

Festinger (1954) ise kişilerin kendi davranışlarını ve tutumlarını başkalarınınkini ile karşılaştırarak geliştirdiklerini vurgulamaktadır. “Sosyal karşılaştırma teorisi” olarak bilinen yaklaşımda Festinger, insanlarda fikirlerini ve yeteneklerini değerlendirmek için bir dürtünün olduğunu ileri sürmektedir. Bunun için birey dış dünyada bazı imgeleri incelemektedir, bunlar fiziksel gerçeklik gibi başka insanlar da olabilir. Sonuçta kişi kendi fikir ve yeteneklerini değerlendirmek için kendini başkaları ile karşılaştırmaktadır ve buna göre kendilik şekillenmektedir. Ancak karşılaştırma yapılan kişi ile birey arasında çok fazla fark varsa, kişi karşılaştırma yapmamaktadır.

Yukarıda aktarılan üç yaklaşım bir bütün olarak düşünüldüğünde “benlik bilgisinin” gelişimi şu şekilde özetlenebilir. Doğuştan organizmaların biyolojik bir kimliği bulunmaktadır, ancak kişisel ve psikolojik kimlik henüz gelişmemiştir. Organizma doğuştan duyularla geleni sezmek-hissetmek ve yorumlamak için kusursuz eğilimlere sahiptir ve bunlar sayesinde dış dünya ile kendi bedenini keşfetmeye başlar. Dilin gelişimi ve içselleştirilmesi ile organizma bu bilgileri kullanarak bir gerçeklik oluşturmaktadır. Bu şekilde

insan organizması kendini tanımayı aktif bir biçimde öğrenir. Kendisine ilişkin kazandığı bilgiyi bütünleştirerek bir kimlik oluşturur. Kendiliğini temsil eder ve gerçekliğin merkezine koyar (Guidano ve Liotti, 1986).

Her ne kadar yeni doğan bir bebeğin, doğuştan kompleks eğilimler repertuarı olsa da, henüz bir “ben” değildir. Daha çok, yavaş ve aşamalı bir gelişim ile bebeğin bir kendiliğinin oluşması gerekmektedir. Benlik algısı ve sonra benlik bilgisinin kazanımı basitçe kendini gözlemlemeden elde edilemez. Bu süreçte bebek, çevresiyle aktif olarak etkileşime girerek bilgiyi öğrenir. Etkileşime girdiği bu çevredeki en önemli nesnelere de insanlardır. Çevrenin çocuğa ilgisiyle ve kendi bedenine ilişkin bilgisiyle bebek bir kişi olduğunu anlar ve kendiliğine ilişkin bilgiyi oluşturmaya başlar (Guidano ve Liotti, 1986).

Kendiliğin oluşturulduğu bu süreç kaçınılmaz bir şekilde bebeğin insanlarla etkileşime girdiği bir dönemdir ve bu bağlamda bağlanma teorisinin açıklamaları önemli bir yere sahiptir. Bebeğin bakıcısıyla güvenli ya da güvensiz bir ilişki kurması, onun insanları ve çevresini algılamasını değiştirmektedir (Bowlby 1985, 1989). İnsanların gelişim evrelerini tanımlayan Erikson (1963) da erken dönemdeki güven ilişkisinin önemini vurgulamaktadır. Buna göre bebeğin bakıcısıyla olan etkileşiminde belirli bağlanma örüntüleri ile benlik algısı arasında göz ardı edilemeyecek bir ilişki vardır (Cassidy, 1988) ve süreç içinde gelişen ben ve dünya algısı aynı

zamanda çocuğun iletişim tarzını şekillendirmektedir. Örneğin başka insanlara ilişkin katı beklentileri ve yakınlığa ilişkin oldukça sınırlayıcı yaklaşımı olan bir kişi; katı, sınırlayıcı ve stereotipik kişilerarası örüntüler gösterebilir ya da kendini ifade etmenin kişilerarası yakınlığı zedeleyeceğini öğrenen bir kişi, öfkesini ifade etmekte zorluklar yaşayabilir ve daha uysal davranışlar sergileyebilir (Safran ve Segal, 1990).

Sonuç olarak erken dönemde kurduğumuz ilişkiler (özellikle bakıcı ile olan) ve kendiliğimizi nasıl algıladığımız birbirini şekillendirmektedir ve şekillenen bu iki öge ileriki yaşamımızı önemli oranda etkilemektedir. Kısacası kurduğumuz bütün ilişkiler kendiliğimizi şekillendirmekte, benliğimize ilişkin algımız da, kuracağımız iletişim biçimimizi yani kişilerarası tarzımızı belirlemektedir.

Bilişsel kuram çerçevesinde yapılan çalışmalarda kişinin benlik algısı ile Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkinin önemini görmekteyiz. Olumlu bir Tanrı tasavvuru ile benlik saygısı arasında önemli bir ilişkinin olduğunu belirten Benson ve Spilka'nın (1973) çalışmaları bu açıdan öncü olmuş ve farklı Tanrı tasavvurlarının önemine dikkat çekmişlerdir. Benlik saygısı ile seven Tanrı tasavvurları arasında pozitif bir ilişki bulunurken, reddeden, kişisel olmayan, kontrol eden Tanrı tasavvurları ile negatif bir ilişki bulunmaktadır. Benson ve Spilka Tanrı tasavvurunda, önemli oranda benlik saygısının belirleyici olduğunu vurgulamaktadırlar. Buna göre düşük bir benlik saygısı bireyin

seven Tanrıyı kabullenmeye direniş göstermesine neden olabilir. Düşük benlik saygısı durumunda, kişinin benlik algısı ile tutarlı olmayan bilgilerin (seven ve kabul edici Tanrı gibi) bir uyumsuzluğa neden olacağından birey tutarlılığı sağlamak için seçici bir algıyı tercih edebilmektedir. Bu durumda birey benlik algısına uygun olarak terbiye eden ya da kabul eden bir Tanrı algısı geliştirmektedir (Benson ve Spilka, 1973). Francis, Gibson ve Robbins'ının (2001) çalışmasından da benzer sonuçlar çıkmıştır ve benlik algısı, kendilik değeri ve seven Tanrı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir. Çalışma benlik algısı ile Tanrı tasavvuru arasındaki ampirik ilişkiyi desteklemekte ve beşte üçünün kendini dine bağlı olarak tanımlamayan genç bir nüfusta dahi benlik algısı ile dini inançlar arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Yapılan bir başka çalışmada; benlik saygısının düşük ve çevresiyle arasında sevgi ve saygının eksildiği durumlarda bireylerin daha çok cezalandırıcı, kahredici Tanrı tasavvurları oluşturduğu, bunun da dini olarak dengesiz tutumlar ve davranışlar sergilemeye yol açtığı görülmektedir (Spilka, Addison ve Rosensohn, 1975). Katolik lise öğrencileri üzerine yapılan başka bir çalışmada, erkek öğrencilerde pozitif benlik imajının gazaplı bir Tanrı tasavvuru ile negatif bir ilişki gösterdiği, kız öğrencilerde ise, pozitif benlik imajının deistik bir Tanrı tasavvuru ile negatif, müşfik bir Tanrı tasavvuru ile pozitif bir ilişki gösterdiği saptanmıştır (Jones, 1989).

1.2.3. DİN VE BENLİK ALGISI

Psikolojide benlik (self) denilen ruh halinin doğması için insanı etkileyen yalnız bir faktörün değil, türlü faktörlerin bir arada bulunması gerekir. Çünkü benliğin oluşumunda biyolojik, psikolojik, sosyo kültürel ve ekonomik olan çok girift etmenler bir arada bulunur. Davranışlarımızda tam bir sentez olan “ben” ile sosyo kültürel çevre arasındaki yakın ilişki, kendi öz yaşantılarımız olarak değerlendirilir. Bu hal inanma duygusunda en aşağı duyguların en karmaşık şekillerinden başlayarak birey ile Allah arasındaki en ince duygu ve düşünceleri kapsar. Bu iç deneyler ve yaşantılar, kişinin duyarak ve inanarak yaptığı her harekete yansır (Armaner, 1980).

İslam bilginlerine göre; Allah inancı insanın doğasına ve yaratılış gayesine uygun hareket etmesini, kişilik bütünlüğüne sahip olmasını, dolayısıyla beden ve ruh açısından huzurlu bir hayat sürmesini sağlar. Allah'ı inkar etmek ise – kişi her zaman açıkça farkında olmasa bile – psikolojik olarak kişilik bölünmesine ve çelişkiye sebep olur (Bayraktar, 1987). Tanrı inancı ve bunun sonucunda ruhta meydana gelen duygu ve değerler, inancın verdiği değer ölçüleri ve bunun sürüklediği hayat tarzı bireyin benliğini olumlu yönde şekillendirir (Kutub, 1992). Bu bilgilerden hareketle bireylerin benlik algılarının inandıkları dinin bu konudaki yaklaşımlarından etkilenerek şekillendiği söylenebilir.

Özdoğan'ın, Dindarlık Düzeyi ve Kendini Gerçekleştirme ilişkisi üzerine yaptığı çalışmada şöyle bir sonuç çıkmıştır; Dini, insanın kendisiyle ve kendisinin dışındakilerle ilişkisini sağlayan, huzur ve mutluluğu bulmaya yarayan bir araç olarak görmek, kendini gerçekleştirme düzeyini yükseltmektedir (Özdoğan, 1995).

Dinin birey ruhundaki görünüşünü, subjektif belirtilerini araştırmak ve incelemek din psikolojisinin konusudur (Armaner, 1980). Bir insanın kendi varlığını, kendi benliğini bilmesi, kendi varlığını diğer varlıklardan ayırt etmesi, kendi geçmiş ve geleceği hakkında bir anlam taşıması bilinç ileldir. Jung'a göre; insan ruhunu tanımada sadece psikanaliz yeterli değildir. İnsan ruhunun metafiziğe gereksinme duyduğunu, bunda da din bilincinin kuvvetli bir faktör olduğunu ileri sürer (Akt. Armaner, 1980).

Bazı bilginler dini, bireyin ruhi fonksiyonlarının Allah'a yönelmesi ve O'nunla içten gelen karşılaşması olarak tanımlamıştır. Buradaki karşılaşma, ruhun bütün benliği ile katıldığı bir karşılaşmadır. Onun için Allah inancı da onun ruhunda canlı bir şekilde yansımaktadır. Çünkü Allah ruhun bin bir türlü arzularına, ihtiyaçlarına, ümitlerine, elemelerine ve kederlerine cevap verdiğiinden bireyin ruhunda bunlar anlam kazanırken Allah inancı ile birlikte anlam kazanmaktadır (Yavuz, 1982).

William James benliği üç yönlü birbirini tamamlar biçimde ele alır; fiziksel benliğimiz, sosyal benliğimiz, ruhsal benliğimiz. Fiziksel benliğimiz: bedenimiz ve maddi çevremizdir. Sosyal benlik ise en yakın aile çevresinden başlayıp, etkilendiğimiz en geniş topluluklara kadar varır. Ruhsal benliğimiz, ruhsal yeteneklerimizin, sübjektif varlığımızın oluşturduğu bilincimizdir (James, 1956). Ona göre; ruhsal yetenek ve duygularımızın oluşturduğu bölüm ise inancımız ve Tanrı Tasavvurumuzda hareketle oluşmaktadır.

Tanrı tasavvuru insanın kendine ilişkin tasavvurunu da büyük ölçüde belirleyen ve nihayetinde insan yaşamına model olan bir öneme sahiptir (Düzgün, 2005). Nitekim ilkçağ filozoflarından Xenopanes de “Eğer atların ve aslanların elleri olsaydı ve tıpkı insanlar gibi resim çizebilselerdi atlar Tanrılarını at gibi, aslanlarda aslan gibi çizerdi.” diyerek insan doğasının Tanrısını kendisi gibi tasavvur ettiğine işaret etmektedir. (Akt. Argapuş, 2005)

Allport, kişiliğin bir parçası olarak hayatın esasını ortaya çıkaran dini duygunun, direkt olarak sonsuza yönelme olduğuna işaret eder. Allport’a göre bireyin dini, gerçekte ve onun yaratıcısı ile temasa geçme ve uyuma katılma teşebbüsüdür. Doğru bir şekilde mensup olunduğunda bu yüksek ilişki, bireyin benliğini tamamlayan nihai teşebbüstür (Allport, 2004).

Mehmedoğlu’nun (1999) yaptığı araştırmaya göre dine ilgisiz grubun özellikleri: Toplumsal olaylarda rahat, insanlarla birlikte olmaktan hoşlanan ve grubun değişen isteklerine rahatça uyum sağlayabilen, rahatsız edecek kadar

dikkat çekici, ağız kalabalık, ertelemeler karşısında sabırsız ve diğer kişileri baskı altında tutmaya ve yönetmeye istekli kişiler olarak belirlenmiştir. Buna karşın, kendilerinin biraz dindar, dindar ve çok dindar olarak tanımlayan kişilerin özellikleri ise; toplum içinde denetimli, arkadaşları sıkıntıda olduğunda yardım eden, başkalarına sempati ile yaklaşan, affedebilen, ilgiye muhtaç kişilere sıcak yaklaşım gösteren, insanları seven, sade, anlayışlı ve destekleyici kişiler olarak belirlenmiştir. Bu araştırmada kişinin kendini tanımladığı dindarlık seviyesi ile kişilik özellikleri arasında yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür. Kısaca kişilerin inandıkları dinin kendilik kavramına bakışı ve bu dinin öğretilerini yaşamlarına aktarma biçimleri benlik algılarının şekillenmesinde rol oynayabilmektedir.

1. 3. ÖFKE YAŞANTISI

1.3.1. ÖFKENİN TANIMI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Evrensel bir duygu olan öfke günlük yaşamımızda önemli bir yere sahiptir. Korku gibi öfke de insanların varlıklarını sürdürmelerine yönelik temel duygularından birisidir. Öfke genellikle ulaşmaya çalıştığımız hedeflere varmamızın engellenmesiyle ya da korku duyulmayan dışsal bir kaynağın saldırganca ya da tehdit içerikli davranışlarından dolayı ortaya çıkmaktadır (Strickland, 2001). Dr. Thomas Gordon öfke duygusunu bir buz dağına benzeterek, suyun yüzeyinde kalan kısmını öfke olarak tanımlar. Suyun altında kalan ve çok daha geniş olan kısmına ise temel duygular adını vererek onları şu şekilde sıralar; kıskançlık, üzüntü, merak, yalnızlık, itilmişlik, kaygı, hayal kırıklığı, haksızlık, anlaşılammak ve sıkıntı (Akt. Özdoğan, 2005).

Öfke; dört temel duygudan (sevinç, üzüntü, korku ve öfke) birisi olarak kabul edilmektedir (Oatley, 2004). Organize günlük yaşamın bozulmalarının ötesinde, bütün duygular gibi öfkenin de insanlar için adaptasyona yönelik bir işlevi bulunmaktadır (Plutchik, 2000). Öfkeye eşlik eden fizyolojik belirtiler genel olarak korkudaki belirtilere benzemektedir ve en belirgin belirtiler; kalp atış hızının artması, kan basıncının yükselmesi, nefes alıp vermenin hızlanması ve kaslarda gerilimdir (Strickland, 2001); ayrıca kişinin öfke duygusunu yaşadığı yoğunluk ile sempatik sinir sisteminin uyarılmasındaki

artış (ör. parmak sıcaklığı, derinin hassasiyeti) paralellik göstermektedir (Rochman ve Diamond, 2008). Bunlara ek olarak kaşlarını çatma, kızgın bir bakış, sıkılmış yumruklar, titreme, yüzün kızarması vb. belirtiler görülebilmektedir (Strickland, 2001).

Öfke yaşantısında düşünce süreçleri ve bu süreçle birlikte gelen davranışsal tepkiler bir arada bulunmaktadır. Öfkeye öncül olarak dıştan gelen bir uyarın bulunmaktadır ya da bazı uyarınların kişide bazı imgeleri geri getirmesi söz konusudur. Bu uyarınlar birey için tehdit niteliği taşıdığında ya da birey baş edemediğinde fizyolojik bir süreç olan öfke tepkisi ortaya çıkmakta ve birey sözel ya da fiziksel saldırı, problem çözme davranışı, pasif-agresif bir tepki vb. davranışlar gösterebilmektedir. Öfke içimizdeki bir deneyimdir ve duygusal, fizyolojik ve bilişsel bileşenlerden oluşmaktadır. Bu bileşenler hızlı bir şekilde birbirini etkilemektedir ve bundan ötürü daha çok bir bütün olarak tecrübe edilmektedir (Dobson ve Craig, 1996).

Öfkeyi ifade etme şekli kişiden kişiye, durumdan duruma (Averill, 1983) ve hatta kültürden kültüre değişebilmektedir (Ramirez, Santisteban, Fujihara ve Goozen, 2002). Ancak öfkeyi ifade etme şekli olarak, sosyal yaşamı da etkilediği göz önünde bulundurulursa, saldırganlık-çatışma boyutunun daha önemli olduğu düşünülmektedir ve birçok saldırganlığın arkasında öfke duygusunun olduğu görülmektedir (Averill, 1983). Bu noktada

öfke duygusuna yol açan nedenler arasında gösterilen engellenmenin (Berkowitz, 1990), özellikle olumsuz bir duyguya yol açtığında (Berkowitz, 1988), çatışmaya neden olabileceği vurgulanmaktadır (Berkowitz, 1989).

Öfkenin kaynağı kişiden kişiye, yaşadıkları yaşamsal dönemlere göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin yetişkinlerde genellikle öfkenin kaynağı yoksun kalma ya da sosyal engellenme iken çocuklarda öfke, kısıtlayıcı kurallardan kaynaklanabilmektedir (Strickland, 2001). Bazı kişiler öfkelerini sadece belirli durumlarda kışkırtıldıklarında gösterirken (ya da bastırabilir), bazı kişiler ise belirli koşullara bağlı olarak öfke duyabilmektedirler. Bazı kişilerin ya da bir grup bireyin hangi koşullarda öfke tepkisi göstereceği daha çok çevrelerini algılayış biçimleri ile ilişkilidir (Törestad, 1990). Örneğin karakter olarak öfke özelliklerine sahip kişiler, semantik yönden öfke ile ilişkili uyaranlarda daha kolay yanlılık göstermektedir ve buna yatkınlıkları öfke uyandırabilecek durumları bilişsel olarak daha kolay işlemelerine, sonucunda da daha kolay öfke duymalarına yol açmaktadır (Parrott, Zeichner ve Evces, 2005).

Kimlere karşı öfke davranışı göstereceğimiz büyük oranda “hoşlanmama” ile ilişkilidir. Hoşlanmadığımız kişilere karşı öfke duyabiliriz ve saldırganlık gösterme olasılığı da aynı şekilde bulunmaktadır. Öfke sadece bireyi değil aynı zamanda büyük oranda toplumu da etkilemektedir (Averill, 1983). Kişilerin daha yüksek düzeyde öfke deneyimi yaşamaları ise doğrudan

stres ve algılanan soysal destek, dolaylı olarak kaçınma ve hem doğrudan hem de dolaylı olarak düşük psikolojik iyilik hali ile ilişkilidir (Diong ve ark. 2005).

Kişilerarası çatışma ve sosyal saldırganlık konuları 1960'lardan sonra davranış bilimiyle uğraşan araştırmacıların dikkatini çekmiştir; önce öfke davranışının kendisi, hayvan ve insanlarda araştırılırken zaman içinde öfkenin nedenleri de araştırılmaya başlanmıştır (Novaco, 1975).

Bireylerin bir öfke problemi yaşamaları (çatışmaya dönüşmesi), bu duygu ile yanlış bir şekilde baş etmeye çalışmaları ile ilişkilidir. Öfke uyandıran durumlara karşı her bireyin kendine özgü bir baş etme ve duyguyu ifade etme şekli bulunmaktadır, buna göre de uyumlu ve etkili bir kişilerarası tarzı olan bireyler öfkeye neden olan durumları çözümleyebilmektedirler (Lench, 2004).

Bağlanmanın kişinin benlik algısının gelişiminde ve kişilerarası tarzının şekillenmesindeki önemi daha önce aktarılmıştı. Yetişkinlerde bağlanma biçiminin öfke yaşantısına etkisine baktığımızda, güvensiz bağlanan kişilere kıyasla; güvenli bağlanan kişilerin daha az öfke eğilimi gösterdikleri, daha yapıcı hedefler belirledikleri, öfke durumlarında daha pozitif bir duygu yaşadıkları ve başkalarına yönelik daha az düşmanlık duydukları

görülmektedir (Mikulincer, 1998). Kısaca öfke yaşantılarında; “davranış biçimi”, “sonuçlar” ve “bireyin kendisi” öfke deneyiminin yaşanma şeklini oluşturmaktadır (Coillie ve Mechelen, 2006).

Kopper ve Epperson (1996), klinik ortamda yaptıkları çalışmalarında öfkenin üç şekilde ifade edildiğini bulmuşlardır: **a-** öfkenin saldırganlıkla dışa vurulması; **b-** öfke eğiliminin olması ve sözel olarak ya da dolaylı yoldan dışa vurulması; **c-** öfkenin bastırılması ve kızgınlık ile pasif agresifliğin olması. Öfkenin bu üç tür yolla dışa vurumunu Averill (1983) de çalışmasında göstermiştir ve ek olarak agresif olmayan tepkilerin de görüldüğünü belirtmiştir.

Öfke deneyimine ilişkin cinsiyet farklılıklarına yönelik kısıtlı araştırmalar bulunmaktadır ve yeterince desteklenmemekle birlikte kadınların öfkeyi tanımada ve ifade etmede daha fazla zorluk çektikleri ileri sürülmektedir (Sharkin, 1993). Yapılan çalışmaların bazıları bu yargıyı desteklerken, bazıları da yanlıştır. Çalışılan grubun özellikleri ve öfke konusunu ele alma biçiminin farklı sonuçlara yol açtığı görülmektedir.

Averill (1983) çalışmasında kadınların erkekler ile aynı nedenlerden dolayı ve aynı sıklıkta öfke yaşadıklarını, ayrıca da öfkelerini erkekler kadar açık bir şekilde ifade ettiklerini belirtmiştir. İş yerinde öfkeyi araştıran

Gianakos (2002) da benzer sonuçlar elde etmiştir ve üniversite öğrencilerinde öfkeyi araştıran Lench (2004) de çalışmasındaki yüksek ya da düşük öfke gruplarında cinsiyet, yaş ya da etnik kökenin farklılaşmadığını belirtmiştir. Eğitim Bilimleri öğrencileri ile bir çalışma yapan Bilge (1997) de sürekli kızgınlık, içe ve dışa-yönelik kızgınlık ve kızgınlığı kontrol etmede kız-erkek denekler arasında bir farklılığın olmadığını bildirmiştir. Benzer şekilde çalışmasında içe atılan öfke ile cinsiyet arasında bir ilişkinin olmadığını belirten Balkaya (2001), erkeklerin saldırgan öfke tepkilerinin daha çok olduğunu da vurgulamaktadır.

Evers, Fischer, Mosquera ve Manstead (2005) çalışmalarında cinsiyet farklılıklarını araştırırken “sosyal koşul” ve “sosyal olmayan koşul” olmak üzere öfkenin ifade biçimini iki farklı durumda ele almışlardır. Sosyal koşulda öfkeyi erkeklerin daha fazla dışa vurdukları; fakat sosyal olmayan koşulda kadınlarla erkeklerin öfkelerini ifade etme biçimlerinin (yani şiddetinin) farklılaşmadığı görülmüştür. Çalışmada görülen diğer önemli bir bulgu da, öfkeyi dışa vurma derecesi farklılaşsa da, kadınlarla erkeklerin bildirdiği öfke deneyiminin aynı olduğudur. Bu çalışma öfke-cinsiyet araştırmalarının neden farklı sonuçlar verdiğiine ilişkin önemli fikir vermektedir ve ölçüm araçları ile öfkeyi tanımlama şeklinin önemini göstermektedir. Balkaya (2001) da ileri yaşlarda öfke yaşantılarında ve tepkilerinde belirgin bir azalmanın olduğunu ve sakin davranışların arttığını bildirmiştir.

Ray, Wilhelm ve Gross (2008) öfke uyandıran durumları tekrar tekrar düşünmenin etkilerini araştırmışlardır ve öfke duygusunun daha yoğun hissedilmesine neden olduğunu görmüşlerdir. Çalışmada, öfke duygusunu daha az yoğun yaşamak için dikkati başka yöne çevirmenin bir yol olduğu, ancak öfke uyandıran durumu tekrar düşünmek ve farklı bir yönden ele almak ya da göremediğimiz noktalarını anlamaya çalışmanın (yeniden yapılandırma) daha etkili olduğu vurgulanmıştır.

Öfkesini ifade eden bir kişiye yönelik insanların tepkilerini araştıran Karasawa (2003), bir kişinin öfkesini ifade ettiği durumlarda, bunun karşısındaki kişide olumsuz tepkilere yol açtığını; ancak bu tepkilerin sadece sevilmeyen kişilere yönelik olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Averill (1983) çalışmasında daha çok sevdiğimiz ya da tanıdığımız kişilere yönelik öfke duyduğumuzu ve bunun sık birlikte olma ya da sevdiklerimizin tepkilerini kestirebilmeye ilişkili olabileceğini belirtmiştir.

Lench (2004), çalışmasında yüksek öfke grubunda olan üniversite öğrencilerinin, çift ilişkilerinde ve arkadaş ilişkilerinde düşük öfke grubuna göre daha fazla çatışma yaşadıklarını belirtmiştir. Yine aynı çalışmada öfke yönetimi grubunda olan öğrencilerin, üniversite grubuna göre daha az arkadaşına sahip olma eğilimi gösterdikleri ve daha az arkadaşına sahip oldukları görülmektedir.

Öfke kontrolü ve öfke ile baş etmeye ilişkin çalışmalardan birinde; öfkeliyken gençlerin ne tür baş etme mekanizmalarını kullandıklarını inceleyen Goodwin (2006), genç kızların daha çok dua ettiklerini, yürüyüşe çıktıklarını, birisiyle konuştuklarını; erkeklerin ise daha çok fiziksel olarak kavga etme eğilimi gösterdiklerini, egzersiz yaptıklarını, alkol ya da uyuşturucu aldıklarını ifade etmektedir. Lench (2004) çalışmasında düşük öfke grubunda olan üniversite öğrencilerinin, yüksek öfke grubuna göre daha fazla sosyal desteğe başvurduklarını belirtmiştir.

Ülkemiz de yapılan diğer bir çalışma da; Güleç (2002), ergenlerde öfke değişkeninin benlik algısı ile ilişkisini incelemiş ve sürekli öfke- öfke tarzlarının kişilerin benlik algıları ile anlamlı bir ilişki gösterdiğini saptamıştır.

1.3.2. İSLAM DİNİ VE ÖFKE YAŞANTISI

Kızma, sinirlenme, hiddet gösterme olarak tanımlanan öfke yaşantıları kişilerin inandıkları dinin konuya olan yaklaşımlarından da etkilenerek şekillenebilir. Örneğin öfke yaşantısına yol açabilecek bir durum karşısında bireyler inançlarını ön plana çıkararak öfkelerini kontrol etme eğiliminde olabilirler. Bu açıdan ülkemizde yapılan bu çalışmada İslam dininin konuya olan yaklaşımına değinecek olursak şöyle açıklayabiliriz:

İslam dini inananlardan ahlaki, olumlu, erdemli davranışlarda bulunmalarını ister. Bu konuda kendilerine Hz. Muhammed'i örnek olarak

sunar ve bu konu Kur'an'ı Kerim'de şöyle yer alır; *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. "* (Enbiyâ / 107)

Özdoğan (2005a)'ın "manevi değerler" olarak tanımladığı; insanın ruhunda özünde var olan, evrensel ruhun sunduğu sevgi, hoşgörü, sabır, adalet, yumuşak huyluluk gibi değerler İslam dininde salih amel olarak nitelendirmiştir. Salih amel iyilik yapmak iyi işlerde bulunmak olarak nitelendirilirken bunun karşılığında kötü işler yapmakta bu emre itaatsizlik olarak değerlendirilmektedir (Altıntaş, 2005). Manevi değerler ya da salih amellerden bazıları da öfke anında öfkeyi yenmek, sabırlı olmak, kızgınlık anında hoşgörüyle yaklaşmak, yumuşak huyluluktur.

İslam dini insanlara yeri geldiğinde öfkeli olmalarını yeri geldiğinde de öfkeden kaçınmalarını öğütlemektedir (Necati, 1998). Belirli bir sınır içinde olursa öfke bireyin karşılaştığı engelleri aşmasına, hoş olmayan durumlardan kurtulmasına yarar sağlayan davranışları geliştirmesini sağlar. Bu açıdan insanın uyumunu sağlayan yönde iş gören bir işlevi vardır. Bu nedenle öfke belli sınırlar içinde, diğer duygular ve coşkular gibi bireyi koruyucu yönde işlev yapabilir (Akt. Çelik, 2004). İslam dini kin beslemeyi ve sınırsız bir şekilde öfke tutumunda olmayı, kesinlikle hoş görmez. Öfke ve kin duygusunun büyük bir ilacı olarak hoşgörü ve affetme değerlerini benimsemeyi ve bu yönde tutum geliştirmeyi tavsiye eder.

Kur'an-ı Kerim'e göre mü'min insanlar (dindar insanlar) öfkesini kontrol eder. Al'i İmran suresinde konu şöyle geçmektedir; *“Onlar bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar, öfkelerini yenerler ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”* (3/134) Ayette geçen “kezame” fiili sözlükte “gizlemek, saklamak, örtmek, sukut etmek, söylememek” anlamlarına gelir. Bu anlamlarıyla kavram psikolojik boyut kazanmaktadır. Öfkeyi kontrol altına almak önemli bir ruh halinin, disiplininin ve olgunluğunun işaretidir. Hz. Muhammed bu konuda şöyle söylemiştir; “ Öfkesinin gereğini yerine getirebilecek olduğu halde öfkesini yutan insanın kalbini yüce Allah güven ve imanla doldurur.” İnfak insanın maddi varlığından özveride bulunması öfkeyi kontrol etmek ise manevi varlığından özveride bulunmasıdır. Bu davranışın sonucunda, insanın iç dünyası güven ve imanla dolmaktadır. (Özdoğan, 2009)

İslam bilginlerine göre benlikteki öfke ateşinin sönmesi, gönüldeki güven ve imanın güçlenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla nefisteki kin arttıkça ve dışarıya taşıdııkça, gönüldeki güven ve iman azalmakta, nefisteki kin azaldıkça da gönüldeki güven ve iman artmaktadır. Yunus Emre'ye göre mü'min insan gönlünü her zaman öfkeden uzak tutan insandır. O'na göre gönül Allah'ın evidir ve Allah'ın öfkenin var olduğu bir yerde olması söz konusu değildir. Zaten Allah katında makbul olan öfkeden uzak temiz bir gönüldür ki takva sahibi böyle bir gönle sahip olmalıdır. (Özdoğan, 2009)

Hz. Muhammed 'te asıl güçlülüğün güreşte rakibini yenmek değil öfke anında öfkeyi yenmek olarak tanımlayarak; yakınlarına ve tüm inananlara yumuşak huyluluğu, affediciliği, öfkelendikleri anda dua etmelerini, abdest almalarını ve Allah'a yönelerek O'nu anmalarını tavsiye etmiştir (Özdoğan, 2005a).

BÖLÜM II:

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE TANRI TASAVVURU, BENLİK ALGISI VE ÖFKE ARAŞTIRMASI

2. 1. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ VE YANIT ARANAN SORULAR

- 1- Katılımcıların cinsiyet, yaş ve dini eğitim gibi demografik özellikleri ile Tanrı tasavvurları arasında ne tür bir ilişki vardır?
- 2- Üniversite öğrencilerinin, Tanrı tasavvuru ile benlik algısı arasında anlamlı bir ilişki beklenmektedir.
- 3- Üniversite öğrencilerinin Tanrı tasavvuru ile öfke yaşantıları arasında anlamlı bir ilişki beklenmektedir.
- 4- Üniversite öğrencilerinin Tanrı tasavvurları olumluya kaydığında benlik algılarının da olumlu olması ve daha az öfke yaşantıları olması beklenmektedir.

2. 2. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

- 1- Araştırmadan elde edilen bulgular, araştırmanın uygulandığı Ankara, Sakarya, Eskişehir ve İstanbul illerinden araştırmaya gönüllü olarak katılan 240 kişilik üniversite öğrencileri örnekleme için geçerlidir.
- 2- Araştırmanın bulguları kullanılan ölçeklerle sınırlıdır.
- 3- Araştırma bulguları belli bir zaman aralığında yapıldığından, çalışma boylamsal değil kesitsel bir çalışmadır. Araştırma bulguları bu zaman dilimi için geçerlidir.

2.3. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın örneklemini Ankara, İstanbul, Eskişehir ve Sakarya illerindeki çeşitli devlet üniversitelerinin raslantısal olarak seçilen öğrencilerinden oluşmaktadır. Veriler 2009-2010 öğretim yılında eğitim gören öğrencilerden elde edilmiştir. Verilerin analizi yapılmadan önce veri girişinin doğruluğu ve değişkenlerin dağılımının normalliğe uygunluğu test edilmiştir. Bu amaçla katılımcıların, Tanrı Algısı Formu II, Kişilerarası Tarz Ölçeği (Öfkeli Tarz Alt Ölçeği), Sosyal Karşılaştırma Ölçeği ve Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nden (Kişilerarası Öfke Boyutu) aldıkları puanların normalliğine Kolmogrov Smirnov test yöntemi ile bakılmıştır. Daha sonra histogram ve dal yaprak grafikleri incelenmiş, uç değer analizi ile uç değer taşıyan (outlier) katılımcıların verileri belirlenmiş ve 240 kişiden 15 kişiye ait veriler veri setinden çıkartılmıştır, ayrıca Tanrı inancına ilişkin ilgili soruya hiç inanmıyorum cevabını veren 8 kişinin verileri de analizlere dahil edilmemiştir. Yapılan bu işlemlerden sonra veri setindeki değerlerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür.

Buna göre, çalışmada 124 kadın ve 93 erkek olmak üzere yaşları 18 ile 33 arası değişen toplam 217 kişi bulunmaktadır. Örneklemin cinsiyet dağılımına bakıldığında grubun %57,1'ini kadınların, %42,9'unu erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Katılımcılardan 72 kişinin karşı cinsle bir ilişkisi bulunurken, 126 kişinin bir ilişkisi bulunmamaktadır (19 kişi cevap

vermemiştir). Grubun yaş ortalaması 21,58'dir. Örneklemin yaş, cinsiyet ve medeni durumuna göre dağılımı Tablo 2.1'de gösterilmiştir.

Tablo 2.1 Cinsiyet, Yaş, Eğitim Alınan Bölüm, Medeni Durum Dağılımları

		N	%
Cinsiyet	Kadın	124	57,1
	Erkek	93	42,9
	Toplam	217	100
Yaş	18 - 21 yaş	119	54,8
	22 - 33 yaş	96	42,4
	-	6	2,8
	Toplam	217	100
Medeni Durum	İlişkisi Yok (Bekar, Dul, Boşanmış, Evli fakat ayrı yaşıyor)	126	58,1
	İlişkisi Var (Bekar fakat ilişkisi var, Sözlü-nişanlı, Evli)	72	33,2
	-	19	8,8
	Toplam	217	100
Bölüm	İlahiyat	53	75,6
	Diğer	164	24,4
	Toplam	217	100

Katılımcıların dini eğitimi daha çok nereden aldıkları ve nasıl aldıklarına ilişkin bilgiler Tablo 2.2.'de verilmiştir.

Tablo 2.2. Dini Eğitime İlişkin Dağılımlar

		N	%
Dini Eğitimin Daha Çok Kimin Tarafından Verildiği	Yakın Kişiler (Anne/Baba, Yakın akraba, büyükanne/baba, komşu)	165	76,0
	Örgün Eğitim (Sınıf Öğretmeni, Din K. Ve A. Bilgisi Öğretmeni)	48	21,2
	-	4	1,8
	Toplam	217	100
Dini Eğitimin Daha Çok Nasıl Alındığı	Sevgi Temelli (Sevdirerek, İsteyerek)	161	74,2
	Korku Temelli (korkutarak, Baskı ile, Kararsızım)	53	24,4
	-	3	1,4
	Toplam	217	100

2.4. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri, yaşamlarını ve kendi iyilik hallerini algıları, dini inanç ve dini eğitime ilişkin bilgileri için Demografik Bilgi Formu oluşturulmuş ve kullanılmıştır. Katılımcıların Tanrı tasavvurlarını değerlendirmek için Tanrı Algısı Formu I ve Tanrı Algısı Formu II, kişilerarası tarzlarını değerlendirmek için Kişilerarası Tarz Ölçeği'nin (KTÖ) öfkeli tarz alt ölçeği, öfke yaşantılarını değerlendirmek için Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nin (ÇBÖÖ) 5. boyutu ("kişilerarası öfke") ve benlik algılarını değerlendirmek için Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ) kullanılmıştır.

2.4.1. Demografik Bilgi Formu

Araştırma için oluşturulan demografik form toplam 16 sorudan oluşmaktadır. Soruların bazıları 5'li likert tipinde, bazıları evet/hayır şeklinde, bazıları da açık uçlu sorulmuştur. Oluşturulan formda, demografik bilgilere, kişilerarası ilişkileri ve kişisel iyilik haline ilişkin kişinin kendini değerlendirmesine ve Tanrı inancı ile aldıkları dini eğitimin niteliğine yönelik bilgiler alınmaktadır. Demografik bilgi formu Ek A.'da verilmiştir.

Demografik bilgi formunda katılımcılardan ekonomik durumlarını, fiziksel durumlarını, ruhsal durumlarını ve genel olarak yaşamlarını "çok iyi" ve "çok kötü" arasında, 5'li likert tipinde değerlendirmeleri istenmiştir. Bu

sorulara verdikleri yanıtların toplamı “yaşam doyumu” puanı olarak kabul edilmiştir. Yine aynı şekilde katılımcılardan içinde büyüdükleri aileyi, diğer insanlarla ilişkilerini ve kendilerini yalnız hissedip hissetmediklerini “çok iyi” ve “çok kötü” arasında, 5’li likert tipinde değerlendirmeleri istenmiştir. Bu sorulara verdikleri yanıtların toplamı “kişilerarası memnuniyet” puanı olarak kabul edilmiştir. “Çok iyi” için 5, “iyi” için “ 4, “orta” için 3, “kötü” için 2 ve “çok kötü” için 1 puan verilmiştir. Buna göre toplam puan yükseldikçe yaşam doyumu ve kişilerarası memnuniyet artmaktadır.

Katılımcıların dini eğitimi daha çok nereden aldıklarını belirlemek amacıyla demografik bilgi formu 15. sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda 2 grup oluşturulmuştur (bkz. Tablo 2.2). Katılımcıların din eğitimini daha çok nasıl aldıklarını belirlemek amacıyla demografik bilgi formu 16. sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda yine 2 grup oluşturulmuştur (bkz. Tablo 2.2.).

2.4.2. Tanrı Algısı Formu I (TA I)

Bireylerin Tanrı’ya yönelik tasavvurlarını belirlemek üzere Özdoğan ve öğrencileri (2006) tarafından hazırlanan Tanrı Algısı Soru Formu I (TA I) kullanılmıştır. Tanrı algısı soru formunda bireylere Tanrı hakkındaki duygu, düşünce ve davranışları ile ilgili, evet ve hayır şeklinde seçebilecekleri 44 ifade verilmiştir. Bireylerin Tanrı tasavvuruna ilişkin verilen duygu/düşünce/davranış maddeleri olumlu/işlevsel ve olumsuz/işlevsel

olmayan olarak ayrılmıştır. Olumsuz maddelere verilen cevaplarda evet için 0 hayır için 1 puan, olumlu maddelere verilen cevaplarda ise evet için 1, hayır için 0 puan verilmiştir. Buna göre Tanrı'ya ilişkin duygu/düşünce/davranış maddeleri toplam puanları oluşturulmuştur. Yapılan analiz sonucunda Tanrı Algısı Soru Formu I'in Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı $\alpha = .78$ olarak bulunmuştur.

2.4.3. Tanrı Algısı Formu II (TA II)

TA II formunda Tanrı tasavvuru'nu ölçmek için 32 tutum ifadesi yazılmış ve seçenekler 5' li Likert tipi olarak hazırlanmıştır. Ölçeği yanıtlayan birey her soru için (1) "Hiç Yansıtmıyor", (2) "Kısmen Yansıtıyor", (3) "Biraz Yansıtıyor", (4) "Oldukça Yansıtıyor" ve (5) "Tamamen Yansıtıyor" şeklindeki şıklardan birini işaretlemektedir. İfadeler sevgi-öz ve korku-şekil yönelimini karşılayacak şekilde hazırlanmıştır. TA II formu olumlu ve olumsuz maddelerden oluşmaktadır. Bu nedenle 3., 5., 7., 9., 11., 13., 15., 17., 19., 21., 23., 25., 27., 29. ve 31. Maddeler sevgi yönelimli Tanrı algısını ifade eden maddeler olduğu için düz, diğerleri korku yönelimini ifade eden maddeler olduğu için ters puanlanmaktadır. Formdan alınan yüksek puanlar bireyin "sevgi yönelimli" (olumlu) bir Tanrı tasavvuruna; düşük puanlar ise "korku yönelimli" (olumsuz) bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğunu gösterir. Formdan 118 alınacak en yüksek puan 160, en düşük puan 32'dir. Bu çalışmada Tanrı Algısı Soru Formu II'nin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı $\alpha = .82$ olarak bulunmuştur.

2.4.4. Kişilerarası Tarz Ölçeği

Araştırmaya katılan kişilerin öfkeli kişilerarası tarzlarını değerlendirmek amacıyla Kişilerarası Tarz Ölçeği'nin (KTÖ) öfkeli tarz alt ölçeği kullanılmıştır ve Ek B.'de verilmiştir. KTÖ, Şahin ve ark. (2007) tarafından bireylerin kişilerarası ilişkilerde nasıl bir tarz kullandıklarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. KTÖ Altmış maddeden oluşan bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Şahin ve ark. (2007) tarafından yapılan çalışmada 6 faktör bulunmuştur: Bunlar “Baskın tarz”, “Kaçınan tarz”, “Öfkeli tarz”, “Duygudan kaçınan/duyarsız tarz”, “Manipülatif tarz”, “Alaycı/küçümseyici tarz”dır.

Öfkeli tarz alt ölçeği ise 9 maddeden oluşmaktadır. Maddeler “Sizi ne kadar tanımlıyor” sorusuna göre cevaplanmaktadır ve %0, %25, %50, %75 ve %100 şeklinde 5’li likert tipinde cevaplanmaktadır. %0, 1 puan; %25, 2 puan; %50, 3 puan; %75, 4 puan ve %100, 5 puan ile değerlendirilmektedir. Buna göre Öfkeli tarz alt ölçeğinden en az 9, en fazla 45 puan alınabilmektedir.

Ölçeğin güvenirlik çalışmasında Cronbach Alpha Güvenirlik analizi tekniği kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre 60 maddelik ölçeğin güvenirlik katsayısı $\alpha = .93$ olarak bulunmuştur. “Öfkeli Tarz” alt ölçeği için elde edilen güvenirlik katsayısı $\alpha = .79$ 'dır (Şahin ve ark. 2007). Mevcut çalışmada da öfkeli tarz alt ölçeğinin güvenirlik katsayısı $\alpha = .75$ olarak bulunmuştur.

Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla Kısa Semptom Envanteri (KSE), Offer Yalnızlık Ölçeği (OYÖ) ve Kişilerarası İletişim Tarzı Ölçeği (KİTÖ) kullanılmıştır. Kişilerarası Tarz Ölçeği'nin (KTÖ) alt ölçekleri ve toplam puanı ile KSE, OYÖ ve KİTÖ arasındaki korelasyonlara Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı ile bakılmıştır. Öncelikle KTÖ'nun alt ölçekleri ve toplam puanı ile KSE'nin her bir alt ölçeği arasında .49 ($p<.01$) ve .17 ($p<.01$) arasında değişen anlamlı korelasyonlar olduğu görülmüştür. "Öfkeli Tarz" alt ölçeğine bakıldığında ise en yüksek korelasyonun "Hostilite" alt ölçeği ile ($r=.49$; $p<.01$) olduğu görülmüştür (Şahin ve ark. 2007).

KTÖ'nün alt ölçekleri ile KİTÖ'nün alt ölçekleri ve toplam puanı arasındaki korelasyonlara bakıldığında, korelasyonların .71 ($p<.01$) ve -.09 ($p<.05$) arasında değiştiği ve en yüksek korelasyonların KİTÖ'nün "ketleyici" alt ölçeği ile olduğu görülmektedir ["Öfkeli Tarz" ($r=.53$; $p<.01$)]. KTÖ'nün alt ölçekleri ve toplam puanları ile OYÖ arasındaki korelasyonlara bakıldığında, alt ölçeklerle arasındaki korelasyonların .34 ($p<.01$) ile .22 ($p<.01$) arasında değiştiği görülmüştür (Şahin ve ark. 2007).

2.4.5. Çok Boyutlu Öfke Ölçeği

Çok Boyutlu Öfke Ölçeği (ÇBÖÖ), Balkaya ve Şahin tarafından geliştirilmiş “kendini değerlendirme” türünde bir ölçektir (Balkaya, 2001; Balkaya ve Şahin 2003). Ölçekle, öfke ile ilgili belirtiler, kişide öfkeye neden olan durum ve insanlar, öfkeyle ilgili düşünceler ve davranışlar değerlendirilmektedir. Ölçek toplam 158 maddeden oluşmaktadır (Balkaya, 2001). ÇBÖÖ Ek D.'de verilmiştir

Beşli likert tipi bir ölçektir ve beş boyuttan oluşmaktadır. *Birinci boyutta* 14 madde ile öfkenin fiziksel belirtileri araştırılmaktadır. Öfkenin oluşmasına neden olan etmenleri tanımlayan *ikinci boyutta*, 42 madde ile bu ifadelerin uyandırdığı öfke yoğunluğu sorulmaktadır. *Üçüncü boyutta*, öfkeyle ilişkili düşünceleri içeren 30 madde, “Aşağıdaki düşünceler aklınızdan ne sıklıkla geçer?” sorusu ile araştırılmaktadır. Öfke ile başa çıkma yollarının araştırıldığı *dördüncü boyutta* toplam 26 madde yer almaktadır. *Beşinci boyutta* ise “Sizi öfkeliendiren bir insan karşısında aşağıdaki davranışları ne sıklıkla gösterirsiniz?” sorusuna cevap olarak 47 madde bulunmaktadır. (Balkaya ve Şahin, 2003). Mevcut çalışmada beşinci boyut olan “kişilerarası öfke” ölçeği kullanılmıştır. Kişilerarası öfke boyutunun dört alt ölçeği (intikam tepkileri, pasif agresif tepkiler, içedönük tepkiler, umursamaz tepkiler) bulunmaktadır.

ÇBÖÖ için yapılan faktör analizleri sonucunda ortaya çıkan faktör alt ölçeklerinin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayılarına bakıldığında; söz konusu 5 temel boyutun güvenilirlik katsayılarının $\alpha = 0.83$ ve $\alpha = 0.93$ arasında, toplam 15 faktör alt ölçeğinin güvenilirlik katsayılarının da $\alpha = 0.64$ ve $\alpha = 0.95$ arasında değiştiği görülmektedir (Balkaya ve Şahin, 2003). Batıgün (2002) de çalışmasında benzer sonuçlar elde etmiştir ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını “kişilerarası öfke” boyutu için de $\alpha = 0.92$ olarak bildirmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığına yönelik analizlere bakıldığında da, faktör alt ölçekleri arasında $r = -.11$ ($p < .01$) ile $r = .76$ ($p < .001$) arasında değişen anlamlı korelasyonlar görülmektedir (Balkaya ve Şahin, 2003). Balkaya'nın (2001) çalışmasında “Kişilerarası öfke” boyutunun Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .93$ olarak bildirilmiştir. Güleç (2005) çalışmasında majör depresyon grubu için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı kişilerarası öfke boyutu için $\alpha = .92$ olarak belirtilmiştir. Mevcut çalışmada “Kişilerarası öfke” boyutunun Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .92$ olarak bulunmuştur.

Ölçeğin geçerliği için öfke ile yakından ilişkili olan hostilete, benlik saygısı, depresyon, kaygı ve somatizasyon bozuklukları ölçüt olarak ele alınmıştır. Ayrıca öfkenin suçluluk ve utanç duygularıyla da ilişkili olduğu dikkate alınmıştır. Bu amaçla, kriter ölçümü olarak, yukarıda sayılan boyutları içeren Kısa Semptom Envanteri (KSE) ve Suçluluk ve Utanç Ölçeği (SUTÖ) ile ÇBÖÖ arasındaki ilişkilere bakılmıştır (Balkaya ve Şahin, 2003).

KSE toplam puanıyla ÇBÖÖ faktörleri arasındaki korelasyon .01 ile .67 arasında değişmektedir. Çok Boyutlu Öfke Ölçeği (ÇBÖÖ) alt ölçeklerinin, Suçluluk Utanç Ölçeği (SUTÖ) ile arasındaki korelasyonlara bakıldığında değişkenler arası anlamlı düzeyde pek çok korelasyon olduğu görülmektedir. (Balkaya ve Şahin, 2003). KSE'nin Hostilite alt ölçeği ile kişilerarası öfke boyutunun intikam tepkileri alt ölçeğinin .50 ($p<.001$), pasif-agresif alt ölçeğinin .31 ($p<.001$), içedönük tepkiler alt ölçeğinin .25 ($p<.001$) düzeyinde anlamlı bir korelasyon gösterdiği, umursamaz tepkileri alt ölçeğinin ise anlamlı bir ilişki göstermediği belirtilmiştir (Balkaya, 2001).

2.4.6. Sosyal Karşılaştırma Ölçeği

Sosyal Karşılaştırma Ölçeği'nin (SKÖ) orijinal formu 5 madde halinde Gilbert ve Allan (1995) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte kişilerin başkaları ile kıyaslandığında kendilerini nasıl algıladıkları değerlendirilmektedir. Türkiye uyarlaması Şahin ve Şahin (1992) tarafından gerçekleştirilmiştir ve son formunda çift kutuplu 18 madde kullanılmıştır. Ölçek 1-6 arası Likert tipinde işaretlenmektedir ve puanlama buna göre yapılmaktadır. Yüksek puanlar olumlu benlik şemasına, düşük puanlar ise olumsuz benlik şemasına işaret etmektedir. SKÖ Ek E.'de verilmiştir.

Şahin ve Şahin'in, ortaokul, lise ve üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını $\alpha = .79$

olarak bulmuşlardır. Güleç (2005), çalışmasında Cronbach Alfa güvenilirlik katsayılarını depresif belirtileri düşük grup için $\alpha = .91$, depresif belirtileri yüksek grup için $\alpha = .85$ ve majör depresyon grubu için $\alpha = .89$ olarak bildirmiştir. Mevcut çalışmada Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .90$ olarak bulunmuştur.

Ölçeğin bu haliyle depresif belirtileri yüksek ve düşük olan grupları başarılı olarak ayırt edebildiği görülmüştür. Ayrıca ölçeğin BDE ile arasındaki korelasyon $r = -.19$ ($p < .001$) olarak bulunmuştur. Benzer şekilde Güleç'in (2005) çalışmasında da, SKÖ'nün depresif kişileri, normal bireylerden ayırdığı görülmektedir. Şahin, Durak ve Uğurtaş (2002) da çalışmalarında SKÖ ile Kısa Semptom Envanterinin alt ölçekleri arasındaki korelasyonların $r = -.21$ (somatizasyon) ile $r = -.40$ (olumsuz benlik) arasında değiştiğini belirtmişlerdir.

2.5. ARAŞTIRMANIN İŞLEMİ

Uygulamalarda gönüllülük esasına dayanarak rastlantısal olarak seçilen katılımcılara doldurmaları için Demografik Bilgi Formu, Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ), Kişilerarası Tarz Ölçeği'nin Öfke Alt ölçeği (KİTÖ), Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nin (ÇBÖÖ) 5. boyutu, ve Tanrı Algısı Formu I ve Tanrı Algısı Formu II verilmiştir. Demografik Bilgi Formu her uygulamanın başında olmak üzere, sıra etkisinin kontrol edilmesi için diğer ölçekler farklı sıralarda verilmiştir. Formlarda yönerge bulunmasına rağmen, her uygulamadan önce tez çalışmasına ilişkin kısa bir bilgilendirme yapılmıştır.

Örneklemin verileri, Ankara, İstanbul, Eskişehir ve Sakarya olmak üzere çeşitli devlet üniversitelerinde eğitim gören üniversite öğrencilerinden toplanmıştır. Katılımcıların ölçek ve formları doldurmaları 20 ile 40 dakika arasında sürmüştür.

Araştırmanın sonucunda elde edilen veriler "SPSS for Windows 15.0" programı ile analiz edilmiştir. Öncelikle örneklemin olumlu ve olumsuz Tanrı tasavvuruna ilişkin dağılımı belirlenmiştir. Ardından demografik değişkenlere göre puanların nasıl değiştiğini belirlemek amacıyla ANOVA yapılmıştır. Dini eğitime göre temel değişkenlerin nasıl farklılaştığını görmek için T-testi ve

değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlemek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon yapılmıştır. Ayrıca öfke yaşantısı ve Tanrı tasavvurunu yordayan değişkenlerin belirlenmesi amacıyla hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır.

BÖLÜM III:

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

3.1. Tanrı Algısı I Duygu-Düşünce-Davranış Sayısal Verileri

Tanrı Algısı I formunda Tanrı'ya ilişkin verilen duygu-düşünce-davranış maddelerine yönelik katılımcıların verdikleri cevaplar EK G'de verilmiştir. İlgili tablo incelendiğinde katılımcıların olumlu Tanrı tasavvurunu oluşturan duygu-düşünce-davranış maddelerini seçme eğiliminde oldukları görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin daha çok olumlu sıfatları evet olarak işaretleme, Allah kavramını düşündüklerinde güven ve huzur gibi olumlu duyguları hissetme, iyilik yapma, dua etme gibi olumlu davranışlar gösterme eğiliminde oldukları ve en çok işaretlenen sıfatlar ise; "merhametli, şefkatli, koruyan, bağışlayan ve seven" olduğu gözlenmektedir.

3.2. Demografik Değişkenlere Yönelik Analiz Sonuçları

Araştırmanın örneklemini yaş bakımından iki gruba (18-21, 22 ve üstü) ve bölüm bakımından iki gruba ayrılmıştır (Diğer Bölümler, İlahiyat Fakültesi). Gruplar daha önce Tablo 2.1.'de verilmiştir. Buna göre cinsiyet, yaş ve bölümün katılımcıların Tanrı Algısı II formundan aldıkları puanlar üzerinde

nasıl bir etkisi olduğunu incelemek amacıyla 2 (Cinsiyet) X 2 (Yaş) X 2 (Bölüm) faktörlü ANOVA uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 3.1.'de gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde herhangi bir temel etki ya da etkileşim etkisinin bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 3.1. Tanrı Algısı II üzerinde cinsiyet, yaş ve bölümün temel ve ortak etkileri

Kaynak	Kareler Toplamı	s.d.	Ortalama Kare	F
Cinsiyet	19,23	1	19,23	,10
Yaş	5,15	1	5,15	,03
Bölüm	485,27	1	485,27	2,64
Cinsiyet X Yaş	98,19	1	98,19	,53
Cinsiyet X Bölüm	151,82	1	151,82	,83
Yaş X Bölüm	132,70	1	132,70	,72
Cinsiyet X Yaş X Bölüm	144,90	1	144,90	,79
Hata	33275,00	181	183,84	
Toplam	2883344,00	189		

3.3. Din Eğitiminin Kim Tarafından Verildiği Ve Nasıl Verildiğine İlişkin Karşılaştırmalar

Literatürde sevgi temelli bir din öğretisinin olumlu bir Tanrı tasavvuruna yol açacağı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, din eğitiminin daha çok bireye yakın kişilerce (anne/baba ve akraba vb.) verilmesi ve okulda verilmesi ile din eğitiminin olumlu (sevdirerek/isteyerek) ve olumsuz (korkutarak/baskı ile/ kararsız) verilmesinin Tanrı tasavvuru üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla bağımsız örneklem T-testi uygulanmıştır. Tanrı tasavvuruna ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 3.2.'de ve Tablo 3.3.'te verilmiştir. Tablo incelendiğinde, Anne/baba ve yakın kişiler tarafından din eğitimi almış ($x=12.34$, $ss=1.90$) grubun Tanrı tasavvuru davranış puanları bakımından, okulda din eğitim ($x=11.57$, $ss=2.36$) almış gruptan farklılaştığı görülmektedir ($t=2,27$, $p<.05$). Yine Anne/baba ve yakın kişiler tarafından din eğitimi almış grubun Tanrı Algısı II ($x=124.53$, $ss=12.69$) toplam puan bakımından, okulda ($x=114.93$, $ss=15.77$) din eğitimi almış gruptan farklılaştığı görülmektedir ($t=4,17$, $p\leq.001$).

Tablo 3.2. Anne/baba ve yakın kişiler tarafından din eğitimi almış olan kişiler ile okul tarafından eğitim almış kişilerin Tanrı Tasavvuru açısından karşılaştırılması

DEĞİŞKENLER	Anne/Baba ve Y. Akraba tarafından verilen		Okulda verilen		t
	N = 161		N = 53		
	Ortalama	ss	Ortalama	ss	
Tanrı Algısı Duygu	7,75	1,04	7,74	1,57	,05
Tanrı Algısı Düşünce	14,51	2,10	13,96	3,15	1,37
Tanrı Algısı Davranış	12,34	1,90	11,57	2,36	2,27
Tanrı Algısı II	124,53	12,69	114,93	15,77	4,17***

* p<.05, ***p≤.001

Olumlu ve olumsuz Tanrı tasavvuruna ilişkin elde edilen sonuçlar incelendiğinde Tanrı Algısı düşünce ve davranış puanları ile Tanrı Algısı II puanları açısından iki grubun farklılaştığı görülmektedir. Buna göre olumsuz (korku temeli) dini eğitim almış grubun Tanrı algısına ilişkin düşünce puanları (x=13,56, ss=3,11), davranış puanları (x=11,04, ss=2,43) ve Tanrı Algısı II puanları (x=115,31, ss=15,55), olumlu (sevgi temelli) dini eğitim almış grubun Tanrı Algısına ilişkin düşünce puanları (x=14,70, ss=1,97) (t=-3,02, p<.005), davranış puanları (x=12,56, ss=1,73) (t=-4,80, p≤.001) ve Tanrı Algısı II puanlarından (x=124,64, ss=12,73) (t=-4,15, p≤.001) farklılaşmaktadır.

Tablo 3.3. Olumlu(sevgi temelli) verilen ve olumsuz(korku temelli) verilen din eğitimi açısından Tanrı tasavvurunun karşılaştırılması

DEĞİŞKENLER	Olumsuz (korku temelli) Dini Eğitim		Olumlu (sevgi temelli) Dini Eğitim		t
	N = 55		N = 162		
	Ortalama	ss	Ortalama	ss	
Tanrı Algısı Duygu	7,57	1,47	7,79	1,79	-,92
Tanrı Algısı Düşünce	13,56	3,11	14,70	1,97	-3,02*
Tanrı Algısı Davranış	11,04	2,43	12,56	1,73	-4,80***
Tanrı Algısı II	115,31	15,55	124,64	12,73	-4,15***

* p<.05, * p<.005, ***p≤.001

3.4. Öfke Yaşantısı ve Tanrı Algısını Yordayan Değişkenler

Katılımcıların öfke yaşantılarını ve Tanrı tasavvurlarını yordayan değişkenlerin bulunması için ayrı ayrı aşamalı hiyerarşik regresyon analizleri uygulanmıştır. Öncelikle öfke yaşantısını için bağımlı değişken olarak ÇBÖÖ'nin Kişilerarası öfke boyutu ile KİTÖ'nin öfkeli tarz alt ölçeği toplam puanı alınmıştır. Yordayıcı değişkenler ise ilk aşamada demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, bölüm, ilişki durumu), ikinci aşamada dini eğitimin nasıl verildiği, üçüncü aşamada dini eğitimin kim tarafından verildiği, dördüncü aşamada Tanrı Algısı (TAII), beşinci aşamada yaşam doyumu ve

kişilerarası memnuniyet, son aşamada da benlik algısı olarak denkleme sokulmuştur. Elde edilen bulgular Tablo 3.4.'de verilmiştir.

Tablo 3.4. Öfke yaşantısını yordayan değişkenler

Değişken	R	R ²	R ² Değ.	Beta	t	Hata vary.	F değ.	F
Yaş	,17	,03	,03	-,12	-1,51	4,76	4,01*	4,01*
Olumlu Din Eğitimi	,19	,04	,01	,16	1,85	6,04	,94	2,48
Din Eğitimi Veren Kişi	,22	,05	,01	-,15	-1,70	5,96	1,62	2,20
Tanrı Algısı (TAII)	,30	,09	,04	-,11	-1,16	,20	6,03*	3,22*
Kişilerarası Memnuniyet	,40	,16	,07	-,22	-2,44*	1,85	10,89***	4,95***
Benlik Algısı	,43	,18	,02	-,18	-1,97*	,22	3,88*	4,86***

* p<.05, ***p≤.001

Tablo 3.4. incelendiğinde öfke yaşantısını bir bütün olarak yordayan değişkenlerin sırasıyla “yaş”, “olumlu din eğitim”, “dini eğitimi veren kişi”, “Tanrı Algısı”, “kişilerarası memnuniyet” ve “benlik algısı” olduğu görülmektedir. Bu değişkenler bir bütün olarak varyansın %18’ini açıklamaktadır. Yaş ($F_{1,134}=4,01$, $p<.05$), Tanrı algısı ($F_{1,131}=3,22$, $p<.05$), kişilerarası memnuniyet ($F_{1,130}=4,95$, $p\leq.001$) ve benlik algısı ($F_{1,129}=4,86$, $p\leq.001$) tek başına yordama gücüne sahiptir.

Bireylerin Tanrı tasavvurlarını yordayan değişkenlerin bulunması için yapılan analizde bağımlı değişken olarak Tanrı Algısı II puanları alınmıştır. Yordayıcı değişkenler ise ilk aşamada demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, bölüm, ilişki durumu), ikinci aşamada dini eğitimin nasıl verildiği, üçüncü aşamada dini eğitimin kim tarafından verildiği, dördüncü aşamada kişilerarası öfke alt ölçekleri ve öfkeli tarz, beşinci aşamada yaşam doyumu ve kişilerarası memnuniyet, son aşamada da benlik algısı olarak denkleme sokulmuştur. Elde edilen bulgular Tablo 3.5.'da verilmiştir.

Tablo 3.5. Tanrı Algısı II Formu puanlarını yordayan değişkenler

Değişken	R	R ²	R ² Değ.	Beta	t	Hata vary.	F değ.	F
Olumlu Din Eğitimi	,36	,13	,13	,24	3,14**	2,54	19,61***	19,61***
Din Eğitimi Veren Kişi	,44	,20	,07	-,27	-3,58***	2,45	11,42***	16,28***
İntikam Tepkileri	,50	,25	,05	-,14	-1,73	,06	9,39**	14,67***
Kişilerarası Memnuniyet	,53	,28	,03	,15	1,76	,81	6,00*	12,92***
Benlik Algısı	,55	,30	,02	,14	1,72	,09	2,96	11,08***

* p<.05, ** p<.005, ***p≤.001

Tablo 3.5. incelendiğinde Tanrı Algısı II puanlarını bir bütün olarak yordayan değişkenlerin sırasıyla “olumlu din eğitim”, “dini eğitimi veren kişi”, “İntikam Tepkileri (Kişilerarası Öfke)”, “kişilerarası memnuniyet” ve “benlik

algısı” olduğu görülmektedir. Bu değişkenler bir bütün olarak varyansın %30’unu açıklamaktadır. Ayrıca her değişkenin - “Olumlu din eğitimi” ($F_{1,134}=19,61$, $p\leq.001$), “Din Eğitimi veren kişi” ($F_{1,133}=16,28$, $p\leq.001$), “intikam tepkileri” ($F_{1,132}=14,67$, $p\leq.001$), “kişilerarası memnuniyet” ($F_{1,131}=12,92$, $p\leq.001$) ve “benlik algısı” ($F_{1,130}=11,08$, $p\leq.001$) - tek başına da yordama gücünün olduğu görülmektedir.

3.5. Değişkenler Arası İlişkiler

Araştırmanın temel değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon tekniği ile hesaplanmıştır. Tanrı Algısı II, benlik algısı ve öfke ile ilgili ölçekler arasındaki ilişkiler Tablo 3.6.’de, Yaşam doyumu ve Kişilerarası memnuniyet ile temel değişkenler arasındaki ilişkiler de Tablo 3.7.’de verilmiştir.

Tablo 3.6. incelendiğinde Tanrı algısı ile benlik algısı arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=.25$, $p<.01$). Tanrı algısı ile öfke değişkenleri arasındaki ilişkiye baktığımızda, öfkeli kişilerarası tarz ($r=-.19$, $p<.05$) ve intikam tepkileri ($r=-.21$, $p<.01$) ile ilişkisi bulunmaktadır. Benlik algısının ise Tanrı algısı dışında, öfkeli kişilerarası tarz ($r=-.27$, $p<.01$), intikam tepkileri ($r=-.29$, $p<.01$) ve içe dönük tepkilerle ($r=-.23$, $p<.01$) anlamlı bir ilişkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 3.6. Tanrı Algısı, Benlik Algısı ve Öfke değişkenleri arasındaki ilişkiler

	Tanrı Algısı II	Benlik Algısı	Öfkeli Kişilerarası Tarz	İntikam Tepkileri	Pasif Agresif Tepkiler	İçe Dönük Tepkiler	Umursamaz Tepkiler
Tanrı Algısı II	--	,25**	-,19*	-,21**	,04	,13	,03
Benlik Algısı		--	-,27**	-,29**	-,15	-,23**	,00
Öfkeli							
Kişilerarası Tarz			--	,58**	,48**	,13	,00
İntikam Tepkileri				--	,60**	,29**	-,04
Pasif Agresif Tepkiler					--	,55**	,26**
İçe Dönük Tepkiler						--	,25**
Umursamaz Tepkiler							--

* p<.05; ** p<.01

Tablo 3.7. Yaşam doyumu ve kişilerarası memnuniyet ile temel değişkenler arasındaki korelasyonlar

	Tanrı Algısı	Benlik Algısı	Öfkeli Kişilerarası Tarz	Kişilerarası Öfke
Yaşam Doymumu	,28**	,35**	-,14	-,14
Kişilerarası Memnuniyet	,33**	,37**	-,20**	-,24**

** p<.01

Tablo 3.7. incelendiğinde yaşam doyumu Tanrı Algısı II ve benlik algısı ile kişilerarası memnuniyetin ise bütün değişkenlerle anlamlı bir ilişki gösterdiği görülmektedir. Buna göre yaşam doyumu Tanrı algısı ($r=,28$, $p<.01$) ve Benlik algısı ($r=,35$, $p<.01$) ile Kişilerarası memnuniyet de Tanrı algısı ($r=,28$, $p<.01$), Benlik algısı ($r=,37$, $p<.01$), Kişilerarası Öfkeli Tarz ($r=-,20$, $p<.01$) ve Kişilerarası Öfke ($r=-,24$, $p<.01$) ile anlamlı bir ilişki göstermektedir.

BÖLÜM IV:

ARAŞTIRMANIN YORUMU

“Eğer atların ve aslanların elleri olsaydı ve tıpkı insanlar gibi resim çizebilselerdi atlar Tanrılarını at gibi, aslanlarda aslan gibi çizerdi.”

Xenopanes

Her dinin ve inancın temelinde o dinin Tanrı tasavvuru yer alır. İnananlarına bir dünya görüşü Tanrı ve kutsal anlayışları sunar. Bireyler de inançları, içinde doğup büyüdüğü toplumlar, ilgi ve ihtiyaçları, kişilik özellikleri, aldıkları eğitim düzeyi, şekli ve niteliği gibi faktörlerden etkilenerek kendi Tanrı tasavvurlarını oluştururlar. Bu sebeple Tanrı'nın inanan ya da inanmayan tüm insanların zihninde nasıl algılandığını ve tasavvur edildiğini açıklamanın önemli olduğunu düşünülmektedir. Bu düşünceyle çalışmamızda zihnen karmaşıklık çağı olarak da bilinen üniversite öğrencilerinde Tanrı tasavvurunun nasıl olduğu araştırıldı. Öğrencilerin bu tasavvurlarıyla kendilerine ilişkin algıları ve öfke yaşantıları arasında bir ilişki beklendi.

Bu bölümde sorularımıza yanıt bulmak amacıyla üniversite öğrencilerine uyguladığımız ölçeklerden elde edilen sonuçlar konuyla ilgili literatür çerçevesinde tartışılmış, daha sonra bir bütün olarak tekrar değerlendirilmiştir.

4. 1. Tanrı Algısı I Duygu-Düşünce-Davranış Sayısal Verilerinin Yorumlanması

Araştırmada ilk olarak bireylerin Tanrı tasavvurlarının nasıl farklılaştığı ele alınmıştır. Bu farklılaşma değişik çalışmalarda değişik şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu çalışma da ise, Özdoğan'ın (2005b) çalışmasında olduğu gibi olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olma (Tanrı'yı daha çok seven, koruyan, affeden gibi sıfatlarıyla tanımlama eğiliminde olanlar) ve olumsuz Tanrı tasavvuruna sahip olma (Tanrı'yı daha çok korkutan, cezalandıran, gaddar gibi sıfatlarıyla tanımlama eğiliminde olanlar) olarak ayrıldı.

TA-I soru formunda katılımcıların Allah kavramının çağrıştırdığı duygu, düşünce ve davranış puanları dağılımlarına bakıldığında öğrencilerin daha çok olumlu sıfatları evet olarak işaretleme, Allah kavramını düşündüklerinde güven ve huzur gibi olumlu duyguları hissetme, iyilik yapma, dua etme gibi olumlu davranışlar gösterme eğiliminde oldukları saptandı. En çok işaretlenen sıfatlar ise şöyle belirlendi; merhametli, şefkatli, koruyan, bağışlayan ve seven. Bu bulgular Yapıcı (2004), Çukurova Üniversitesinde okuyan öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmasında Tanrı Tasavvurunun olumlu ve olumsuz olan bireyler olarak sınıflama yaparak, gençlerin büyük çoğunluğunun Allah'ı genel anlamda olumlu nitelendirdiği çalışmasıyla örtüşmektedir. Ayrıca Bacanlı'nın (2002) Selçuk Üniversitesi öğrencilerinde yaptığı bir çalışmasında; tüm öğrenciler tarafından işaretlenen tek sıfatın 'merhametli, affedici' olması ve öğrencilerin; "affedici, yaratıcı, güvenilir,

cömert, hoşgörülü, güçlü, sevecen, şefkatli” bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğu söylenmesi yine araştırmamızın bulgularıyla örtüşmektedir. Bu bilgilerden yola çıkılarak üniversite öğrencilerinin Tanrıyı daha çok olumlu sıfatlarla nitelendirme eğiliminde oldukları söylenebilir. Ancak çalışmaya katılan bireylerin sınırlı sayıda olması, katılımcıların genelde olumsuz sıfatları işaretlemekten çekinme eğiliminde olmaları ve çalışmaya katılmayı tercih etmeyen bireylerin bu sonuca dahil olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

4.2. Demografik Değişkenlere Yönelik Analiz Sonuçlarının Yorumlanması

Araştırmada katılımcıların Tanrı tasavvurları ve demografik değişkenlerine ilişkin yapılan analizlerde cinsiyet, yaş ya da okunan bölüme göre herhangi bir temel etki, etkileşim etkisi ya da farklılaşma görülmemiştir. Yaşa göre bir etkinin gözlenmemesinin bir nedeni yaş ranjının üniversite öğrencilerinin yaş ranjı ile kısıtlı olmasıdır. Ancak Güngördü'nün (2001) çalışmasına bakıldığında cinsiyet açısından bir fark gözlenmezken, 20 yaş altı gruptaki öğrencilerin, 23 yaş ve üstü gruptan daha olumsuz bir Tanrı tasavvuruna sahip oldukları belirtilmiştir. Noffke ve McFadden (2001) ise yaşa göre bir farklılaşma saptamamıştır. Mevcut çalışmaya benzer bir yol izlemiş olan Güler'in (2007) çalışmasında da yaş ve cinsiyete göre bir farklılaşma gözlenmemiştir. Cinsiyete göre farklılaşmanın görülmemesi de literatürdeki bulgularla paralellik göstermiştir.

Öğrencilerin okudukları üniversite bölümlerinin Tanrı tasavvuru ya da diğer değişkenler üzerinde bir etkisinin olabileceği beklentisi ile ilahiyat eğitimi alan öğrencilerle diğer bölümler arasında ANOVA analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda grupların (ilahiyat/diğer fakülteler) birbirinden farklılaşmadığı görülmüştür. Bu sonuç çalışmada örneklemin yeterince temsil edilememesinden kaynaklanabileceği gibi katılımcı kişi sayısının azlığından da kaynaklanabilir. Ayrıca çalışmaya Tanrı'ya inanan kişilerin katılmış olması iki grubun benzerlik taşımaya neden olabilir. Bütün olarak bakıldığında; farklı sonuçlar görülmekle birlikte demografik değişkenlerin Tanrı tasavvuru üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı düşünülebilir.

4.3. Din Eğitiminin Kim Tarafından Verildiği Ve Nasıl Verildiğine İlişkin Karşılaştırmaların Yorumlanması

Katılımcıların dini eğitimlerini nasıl ve nereden aldıklarına göre farklılık gösterip göstermediği T-Testi ile sınanmıştır. TA-I duygu maddelerinde dini eğitimin kim tarafından verildiği ve nasıl verildiğine göre yapılan karşılaştırmalar sonucunda grupların birbirinden farklılaşmadığı ve benzer şekilde TA-I düşünce maddelerine göre dini eğitimin kim tarafından verildiğine ilişkin farklılaşmadığı görülmüştür. Bu konuda gruplar arası farklılaşmanın görülmemesi formun likert tipi olmamasından, örneklem sayısının az olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca bireylerin Tanrı'ya yönelik

olumsuz duygu ifadelerini evet olarak işaretlemekten çekindiklerini gösterebilir.

TA-I düşünce maddelerinin dini eğitimin nasıl verildiğine(sevgi temelli din eğitimi/korku temelli din eğitimi) göre ve TA-I davranış maddeleri ile Tanrı Algısı II formunda (olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olma eğilimi), dini eğitimin kim tarafından ve nasıl verildiğine göre grupların birbirinden farklılaştığı görülmüştür.

Bu sonuçlar anne ve babanın çocuğuna sevgiyle yaklaşacağı ve çocuğun aile ortamında ihtiyacı olan sevgi mesajlarını bulabileceği düşünüldüğünde şaşırtıcı değildir. Sevgi mesajlarıyla büyüyen bir çocuğun Tanrı'ya yönelik olumlu duygular atfetmesi de doğaldır. Ancak bazı araştırmalarda ailede alınan din eğitiminin bazen korku temelli de olabildiği söylenmektedir. Albayrak (1995)'in araştırmasına katılan ergenlerin çoğunun aile ve okullarında baskı ve korkuya dayalı otoriter bir din eğitimi aldıkları ve bunun sonucunda dini inanç ve tutumlarının oluşmasında korkunun olumsuz yönde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Çetin (1995), din psikolojisi açısından din eğitimi değerlendirdiği çalışmasında sevgi boyutunu ihmal eden bir din eğitiminin verilen bireylerde; sevgi yoksunluğunun, Allah'ın merhametli, affedici ve adaletli olarak algılanmasına engel olucu ve olumsuz bir Tanrı tasavvuruna yol açıcı sonuçlar doğurduğunu vurgulamaktadır.

Kısaca; bireylerin dini eğitiminin olumlu (sevgi temelli) ya da olumsuz (korku temelli) almalarının, Tanrı tasavvuruna etkisine bakıldığında literatürle paralel olarak olumlu dini eğitimin önemi görülmektedir. Çalışmada olumlu (sevgi temelli) bir din eğitimi alan öğrencilerin, Tanrı tasavvurlarının olumsuz (korku temelli) din eğitimi alan öğrencilerden daha olumlu olduğu görülmüştür. Albayrak'ın (1995) da belirttiği gibi dini değerler anlatılırken sevgiye dayalı mesajların daha etkili sonuçlar verdiği ve Tanrı'ya yaklaşımında sevgi motifinin korku motifine oranla daha fazla etkili olduğu saptanmıştır.

Bu bilgiler ışığında bireylere verilen dini eğitimin kinden ve nasıl aldıkları sahip oldukları Tanrı tasavvurlarını etkilediği görülmektedir.

4.4. Öfke Yaşantısı ve Tanrı Algısını Yordayan Değişkenlerin Yorumlanması

Araştırmanın bir sorusu da öğrencilerin Tanrı tasavvuru ile öfke yaşantıları arasındaki ilişkidir. Katılımcıların öfke yaşantılarını yordayan değişkenleri belirlemek için yapılan regresyon analizine bakıldığında sırasıyla "yaş", "olumlu din eğitimi", "din eğitimini veren kişi", "Tanrı Algısı", "kişiler arası memnuniyet" ve "benlik algısı"nın bir bütün olarak varyansın %18'ini açıkladığı görülmüştür.

Öfke yaşantısında başka birçok psikolojik faktörün devrede olabileceği bilinmekle birlikte, yaş değişkeninin öfke yaşantılarını yordadığı görülmektedir. Literatüre bakıldığında Balkaya (2001) da ileri yaşlarda öfke yaşantılarında ve tepkilerinde belirgin bir azalmanın olduğunu ve sakin davranışların arttığını bildirmiştir. Çalışmamızda katılımcıların yaş aralığının çok dar olması bu konuda söylenebilecekleri her ne kadar kısıtlansa da üniversite öğrenciliği döneminin ergenlikten hemen sonra başladığı ve bireyin olgunlaşma ile yeni bir hayata adapte olma dönemleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda yaşın ilerledikçe olgunlaşmanın artması ve öfkenin azalması şaşırtıcı bir sonuç değildir.

Aynı analizde Olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olmanın öfke yaşantılarını azaltmada yordama gücü olduğunun saptanmıştır. Olumlu Tanrı tasavvuruna sahip bireylerin daha çok sevgi temelli bir din eğitimi aldıkları ve aile ya da yakın kişilerden sevgi mesajlarıyla bir dini eğitim aldıkları düşünülürse; bu kişilerin ileriki yaşlarda çevresine karşı daha az öfke yaşantılarının olması beklenebilir. Kimter'in (2002) çalışmasında "Her şeye gücü yeten ve affedici olduğuna inandığım Allah benim için güç, güven ve iyimserlik kaynağıdır." şeklindeki önermeye katılımcıların hemen hepsinin evet işaretlediği ve Olumlu Tanrı tasavvurunun ümitvar ve güvende hissetmede önemli olduğu bulgulanmıştır. Batson ve ark. (1993) tarafından yapılan bir çalışmada Tanrı'ya yönelik korkuya dayanmayan, olumlu duygulara sahip bireylerin psikolojik olarak daha sağlıklı olduğu söylenmiştir. Tüm bu bilgilerden yola çıkılarak Olumlu Tanrı tasavvuruna sahip bireylerin

daha sağlıklı ruhsal yapıya sahip oldukları bu yüzden de öfke yaşantılarının daha az olması beklenebilir.

Literatüre bakıldığında; yüksek benlik saygısına sahip bireylerin, kendi niteliklerine ilişkin açık bir görüşleri vardır ve belirli hedefleri bulunmaktadır. Yine bu bireyler kendiliklerine olumlu bakmaktadırlar ve karşılaştıkları koşullarla sağlıklı bir şekilde baş etmektedirler. Bununla birlikte düşük benlik saygısına sahip kişilerin kendiliklerine yönelik net bir bakışlarının olmadığı ve olumsuz baktıkları, kendilik değerlerini yükseltmede zorluk yaşadıkları görülmektedir (Brown, Dutton ve Cook, 2001; Josephs, Bosson ve Jacobs, 2003; Leary, Tambor, Terdal ve Downs, 1995). Olumsuz benlik algısına sahip bireylerde olduğu gibi kişiler arası öfkeli tarza sahip olan bireylerinde kendiliklerine yönelik net bir bakışlarının olmadığı ve olumsuz baktıkları, belirli hedeflerinin olmadığı düşünülebilir. Kendilerini değersiz görmekten kaynaklanan öfkelerini kişiler arası ilişkilerine de yansıttıkları söylenebilir.

Olumlu benlik algısı ile olumlu Tanrı tasavvuru arasındaki pozitif ilişki hatırlandığında araştırmamızda bulgularanan "kişiler arası memnuniyet", "Tanrı Tasavvuru" ve "Benlik Algısı"nın öfke yaşantılarını yordaması beklenen bir bulgu olacaktır. Çünkü Olumsuz bir Tanrı tasavvuruna sahip birey yaşamında Tanrı'nın cezalandırıcı, gaddar, öfkeli, affetmeyen sıfatlarına muhatap olmamak için daha çok tetikte olma ve mükemmeliyetçi olma eğiliminde olabilir. Bu durumlardan kaynaklanan stresin kişiler arası ilişkilerine ve öfke yaşantılarına yansıtacağı söylenebilir.

Çalışmada yanıt aranan sorulardan biri de; bireylerin Tanrı tasavvurlarını yordayan değişkenlerin belirlenmesidir. Çalışmada Tanrı tasavvurunu yordama gücüne sahip değişkenlerin belirlenmesi amacıyla, regresyon analizi uygulanmıştır. Tanrı tasavvurunu (TAll soru formu) sırasıyla "olumlu din eğitimi", "din eğitimini veren kişi", "İntikam tepkileri", "kişiler arası memnuniyet" ve "benlik algısı" yordamaktadır ve bir bütün olarak varyansın %30'unu açıkladıkları görülmüştür.

Çalışmamızda, bireylerin olumlu ya da olumsuz Tanrı tasavvurlarına sahip olmalarının kendilerini olumlu ya da olumsuz algılamalarına yansıtacağını söyleyebileceğimiz sonuçlar saptanmıştır. Literatürde bu hipotezi destekleyen pek çok çalışmanın (Benson ve Spilka, 1973; Buri ve Mueller,1987; Yapıcı, 2004; Spilka, Addison ve Ark., 1975; Francis, Gibson ve Robbins, 2001) var olması bu ilişkinin varlığı konusunda ışık tutmaktadır. Çalışmalarda olumsuz Tanrı tasavvuruna sahip bireylerin kendilerini de olumsuz sıfatlarla tanımlama eğiliminde oldukları, kendilerini değersiz gördükleri bulgulanmıştır. Yurtdışında yapılan bu araştırmalara paralel olarak bu bulgular araştırmamızda da bizim kültürümüz çerçevesinde yinelenmiştir. Buradaki ilişki çift yönlü olabilir, kişiler kendini değersiz gördüğü için Tanrı'nın da kendilerine karşı sevgi dolu değil acımasız, cezalandırıcı olduğunu düşünebilir ya da Tanrı'yı olumsuz sıfatlarla tasavvur etmesi kendini de öyle görmesine yol açmış olabilir. Bu ilişkinin yönünü belirlemek için daha geniş kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Daha önceki sonuçlara paralel olan bu değişkenlerden, kişilerarası memnuniyetin olumlu Tanrı tasavvurunu yordaması ayrıca dikkat çekmektedir. Ruhsal iyilik hali bakımından bakıldığında yaşam doyumu ve kişilerarası memnuniyetin önemli olduğu görülmektedir. Olumlu Tanrı tasavvuru ile benlik algısı arasındaki paralellik dikkate alındığında Tanrı'ya yönelik sevgi sıfatları atfeden bireylerin kendilerini de sevdikleri ve seven, sevilen olarak gördükleri kendileriyle ve yaşamla barışık diğer bir ifadeyle yaşama iyimser gözle bakan birileri olarak düşünülebilir. Bu bireylerin yaşam doyumu olması ve diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler kurması beklenebilir.

4.5. Değişkenler Arası İlişkilerin Yorumlanması

Araştırma değişkenlerinin birbirleriyle olan ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına bakıldığında; genel olarak değişkenlerin birbiriyle ilişkili olduğu görülmüştür.

Tüm değişkenlerin yer aldığı korelasyon sonuçlarına bakıldığında olumlu Tanrı tasavvuru ile öfke yaşantısı arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yine öfke yaşantısı içinde yer alan intikam tepkilerinin olumsuz bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğunda artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Özdoğan (2005b), üniversite öğrencilerinin kendileri ile ve Allah ile olan ilişkilerini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmasında; toplumsal anlayıştan yola çıkarak Allah'ı tanımlayanlarda korku merkezli Allah

anlayışının baskın olduğunu saptamıştır. Özdoğan, bu öğrencilerde hayatın bir sınav yeri olduğu düşüncesiyle daha gergin ve stresli, yaşanan olaylardan gerçek anlamda yararlanabilmeyi engelleyici anlayışta olma eğilimleri olduğunu belirtmiştir. Çalışmamızdaki bulguları da aynı şekilde yorumlamak mümkündür. Olumsuz Tanrı tasavvuruna sahip öğrenciler Tanrı'nın kendilerini her an cezalandırabileceği, affedici olmayacağı bu yüzden her an tetikte bir yaşam sürdürmeleri gerektiği anlayışına sahip olabilirler. Bu tutumun daha stresli bir yaşam sürmelerine ve sağlıklı olmayan bir ruhsal yapıya yol açması böylece öfke yaşantılarının artmasına neden olabileceği düşünülebilir.

Özdoğan'ın aynı çalışmasında sevgi merkezli bir Allah anlayışına sahip öğrencilerin, kendinden yola çıkarak Allah'ı tanımlamaları arasında paralellik saptamıştır (Özdoğan, 2005b). Çalışmamızda da olumlu Tanrı tasavvuru ile olumlu benlik algısı bir arada olduğu bulgulanmıştır. Tanrı'yı affeden, seven, koruyan, merhametli olarak gören öğrenciler kendilerini de olumlu tanımlama eğilimine sahiptirler. Bu da yaşam olaylarına karşı daha iyimser bakmalarını, kişiler arası ilişkilerinin daha sağlıklı olmasını ve daha az öfke yaşantısı deneyimlemelerine neden olabilir.

Benlik gelişimi sıkıntılarının yaşandığı, soyut işlemsel düşüncenin ortaya çıktığı, fikri nedenlerle dini alana ilginin olduğu gençlik dönemi, bireyin yaşamını etkileyen kalıcı faktörlerden olan Tanrı tasavvuru, benlik algısı açısından incelenmesi gereken önemli dönemlerdendir. Ergenliğin son

dönemi ile genç yetişkinlik arasında yer aldığını söyleyebileceğimiz üniversite öğrencilerinin yetişkin kimliğe geçmede sağlıklı bir inanç, olumlu Tanrı tasavvuru ve olumlu bir benlik algısı geliştirmeleri, öfke yaşantılarını ve kişiler arası ilişkilerindeki öfkeli tarzlarını kontrol etmeleri ve hayata olumlu bakmaları ruhsal sağlıklarını korumaları ve özgüvenli yetişmeleri açısından son derece önemlidir.

4.6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak araştırmanın temel ilişki hipotezleri desteklenmiştir. Öğrencilerin Tanrı tasavvurlarıyla Benlik algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Olumlu (sevgi yönelimli) Tanrı tasavvuruna sahip bireylerin benlik algıları, olumsuz (korku yönelimli) Tanrı tasavvuruna sahip olanlara göre daha olumlu çıkmıştır. Tüm sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olmanın bireylerin benlik saygıları, ruhsal iyilik halleri, daha az öfke yaşantılarının olması yaşam memnuniyetleri açısından son derece önemli olduğu saptanmıştır. Olumlu bir Tanrı tasavvuruna sahip olmada ise olumlu benlik algısı ve sevgi temelli mesajlarla yakın kişilerde din eğitimi almış olmanın büyük etkisinin olduğu bulgulanmıştır.

Araştırmanın sonuçları anne-baba veya onların yerini tutan yakın kişilerle olumlu sevgiye dayanan ilişki önemini göstermektedir. Bu ilişkilerdeki sevgi ve güvenden, yakın kişilerin verici, bilici, öğretici ve affedici, her türlü yardıma hazır sıfatlarından, bu sıfatların gerçek sahibi olan Yaraticı fikrine geçmek ve Tanrı'yı da bu sıfatlarla tasavvur etmek mümkün olabilecektir. Ancak ailelerin yeterli ve sağlıklı dini bilgilerden yoksun oluşları, gerçekleştirilen dini eğitimi esnasında bazı hatalı metotlara başvurulmasına neden olmaktadır. Anne-babalar aile içinde gerçekleştirdikleri din eğitiminde ne şekilde davranmalarının daha tutarlı olacağını bilmedikleri için bu eğitimi

bazen mükâfatlar, bazen de cezalar vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Mükâfatı maddi ödüller, cezayı da dayak şeklinde algıladıkları bir eğitim tarzıyla yetiştirdikleri çocukları, ya ibadetleri karşılığı mükâfatlar bekleyen ya da yapmadığı dini prensiplerden ötürü maruz kaldığı dayak nedeniyle anne-baba ve dine karşı tepkili biri haline gelmektedir. Bu sonuçlar genel eğitimde olduğu gibi din eğitiminde de anne-babanın birbirini bütünleyen, uyumlu bir bütün içinde bulunmasının ve dinin özünü yaşayarak örnek olmalarının çocuk üzerinde, en önemli etkiyi yapacağı yönündeki görüşleri doğrulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, uzmanlar tarafından 'Çocuk Yetiştirme Kılavuzları' hazırlanıp, ailelere dağıtılması ya da ailelerin dini eğitim konusunda eğitilmeleri son derece önemlidir. Din eğitiminde insanın içindeki değerleri ortaya çıkaran, bireyselliği göz ardı etmeyen, insanı düşünmeye yönelten, kalıplardan uzak anlayış yaygınlaşarak, dinin özünde var olan sevgi, hoşgörü ve barış anlayışı çerçevesinde gerek ailede gerekse yaygın ve örgün eğitimde zorlamadan, gerçeği insanın kendisinin keşfetmesini sağlayan bir yaklaşım uygulanması gerektiği tüm ebeveynlerce benimsetilmelidir.

Bireylerin benlik algılarının yüksek, özgüvenleri gelişmiş, kişilikleri sağlıklı temellere oturmuş, öfke yaşantıları az ve öfkeli bir kişiler arası tarz sahibi olmayan olmalarını istiyorsak olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olmaları için çalışmalar da yapmamız gerekmektedir. Olumlu Tanrı tasavvuruna sahip nesiller yetiştirebilmek ise olumlu (sevgi temelli) ve kişinin kendisine yakın

hissettiği kişiler tarafından verilen bir dini eğitimle mümkün olabileceği görülmektedir.

Sağlıklı din anlayışının oluşabilmesi için yeni yöntemler geliştirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bireylerin örgün eğitimden aldıkları dini eğitiminde korku mesajlarının arttığı göz önünde bulundurularak, örgün eğitimde aldıkları Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatlarında Sevgi mesajlarının daha çok yer alması gereklidir. Öğretmenlerin bu bilgiler ışığında donatılması, ergenlere Tanrı sevgi mesajlarıyla anlatılması, korku temelli din eğitiminden uzak durulması önemle üzerinde durulması gereken konulardır.

Ders kitaplarında din tarihsel bir yaklaşımın ötesinde, hayatı anlamlı kılacak bir yaklaşımla 'kendini gerçekleştirmede insan dinden nasıl yararlanabilir, kişinin Tanrı tasavvurları onun mutluluğuna, ruhsal sağlığına nasıl katkı sağlayabilir?' soruları merkez alınması gerekmektedir.

İnsanın özüne yakın olması Allah'a yakın olmasıdır. Çünkü insanı Tanrı ruhundan üfleyerek yaratmıştır yani ruhunda O'nun nefesi vardır (Sad 72, Hicr 29). Bu açıdan bakıldığında Tanrı- insan ilişkisinin kurulamaması, dinsel yabancılaşmayı, dinin gerçek özünün kaybedilerek şekilsel temaların din olarak algılanmasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca, Allah'ı sevme ve O'nun üflediği kendi özünü sevme yerine, faydacı, dogmatik ve saplantılı dindarlık anlayışlarının doğmasına neden olabilmektedir. Akdemir'in de (2004) Rum Suresi 30. Ayete dayanarak belirttiği gibi, bireylerin bu

yabancılaşmadan kaçınmaları ve sevgi temelli özü kaybetmemeleri için; kendi doğalarına dönmeleri, kendi özlerindeki ilahi nefesin, ilahi planın gerçekleşmesini sağlamaları ve sevgiyi tüm yaşamlarında egemen kılmaları gerekmektedir. Böylece "kendini bilen Rabbini bilir" yaklaşımı gerçekleşecek ve bireylerin kendilerini ve Allah'ı olumlu olarak tasavvur etmeleri sağlanacaktır.

Kutsal Kitabımız Kur'an'ı Kerim'in her suresi " Çok seven ve çok müşfik olan Allah'ın adıyla" (Akdemir, 2004) anlamında Bismele lafzı ile başlar. Kutsal kitaba her başlayışta Allah'ın sevgisini anmak çok anlamlıdır. Allah'ın 99 ismine bizzat Kur'an'ı Kerim'de en güzel isimler anlamında "Esmâ'ül Hüsna" adı verilmiştir. Allah'ın bu seven, sevdiren, sevgisiyle tüm alemi kuşatan isimlerini ve özümüzdeki sevgi mesajını kavrayabilmekle, özümüzdeki güçle yaşayacak, aynı zamanda yaratıcımızla da iletişim halinde olacak "Allah ol der, hemen oluverir" ayetinin bilinciyle hayata bakabileceğiz. Yaratıcımızın bize şah damarımızdan daha yakın olduğu bilincini kazanacak ve gelecek nesillere kazandıracacağız. Ancak o zaman İslam dininin gönderiliş amacı olan "Dünya yaşamında ve Ahiret'te esenlik" gerçekleşecektir.

Ülkemizdeki Din Psikolojisi Bilimi literatüründe Tanrı tasavvuru konusunda bir kuram oluşturabilecek yeterlilikte veri olmadığı düşünülmektedir. Bu çalışmayla Türkiye'de hem psikoloji hem de din psikolojisi biliminin literatürüne Tanrı tasavvuru konusunda küçükte olsa bir

katkı sağlanması hedeflenmiştir. Çalışmamız ileride yapılabilecek kuramsal çalışmalara bir basamak olması arzu edilmektedir.

Araştırmaya bakıldığında kesitsel bir nitelik taşıdığı ve örneklem olarak belirli sayıda öğrenciyi kapsamaması bir sınırlılıktır. Örneklemin sadece üniversite öğrencilerinden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın sonuçlarının genellenmesi konusunda dikkatli davranmak gerekebilir. Bu araştırmada kullanılan ölçeklerin, başka çalışmalarda da kullanılabilecek güvenilirlik ve geçerliğe sahip olduğu gözlenmiştir. Daha sonra farklı örneklem gruplarında Tanrı tasavvurunun değişik değişkenlerle ilişkisinin incelenmesinin gerekliliği ortadadır.

Bu açıdan bakıldığında araştırmaya konu edilen değişkenlerin ruh sağlığı açısından önemi de göz önünde bulundurularak boylamsal tasarımılanmış, gençleri dönem boyunca izleyen araştırmaların yapılmasına gereksinim vardır. Özellikle Tanrı tasavvuru ve benlik algısı üzerinde etkili olan kültürel, toplumsal etmenlerin belirlenmesine yönelik yapılacak çalışmalar bireylerin olumlu Tanrı tasavvuru geliştirmelerine işlevsel olan yaklaşımların ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır.

ÖZET

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinde; Tanrı tasavvuru, benlik algısı ve öfke arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemini 217 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada katılımcıların Tanrı tasavvurları, benlik algıları ve öfke yaşantıları değerlendirilmiştir. Bu amaçla Tanrı Algısı Formu I ve II, Kişilerarası Tarz Ölçeği'nin Öfkeli Tarz alt ölçeği, Sosyal Karşılaştırma Ölçeği ve Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nin 'Kişilerarası Öfke' boyutu kullanılmıştır. Demografik form kullanılarak; "yaş, cinsiyet, dini eğitim" gibi konularda bilgi alınmıştır. Yapılan analizlerde; olumlu (sevgi temelli) bir din eğitimi alan öğrencilerin, Tanrı tasavvurlarının, olumsuz (korku temelli) bir din eğitimi alan öğrencilerden daha olumlu olduğu, yine din eğitimini daha çok yakın birileri tarafından alan öğrencilerin Tanrı tasavvurlarının, daha çok okulda din eğitimi alanlardan daha olumlu olduğu görülmüştür. Regresyon analizi sonuçlarına göre, öfke yaşantısını ve Tanrı tasavvurunu yordayan değişkenler saptanmıştır. Ayrıca Tanrı tasavvuru, benlik algısı ve öfke yaşantısı arasında anlamlı bir ilişki görülmüştür. Tüm sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, Olumlu Tanrı tasavvuru için benlik algısının ve olumlu (sevgi temelli) dini eğitiminin önemli rol üstlendiği söylenebilir. Elde edilen bulgular literatür ışığında tartışılmıştır.

ABSTRACT

In this study, the relationship between, god perception, self perception and anger was investigated in university students. The sample of the study is formed by 217 university students. God Perception, self perception and anger was investigated. The assessment instruments were, Social Comparison Scale, Interpersonal Style Scale and Multidimensional Anger Scale. Also two God Perception Forms were used to investigate God Perception. The results revealed that students who had a positive religious education have positive God Perception, compared to students who had a negative religious education. Regression analyses revealed predictive variables for anger and God perception. Also God Perception is in correlation with interpersonal anger style, anger and self perception. It seems that for a positive God perception, a positive religious education is advisable. The results have been discussed.

KAYNAKÇA

- Akdemir, S. (2000). *Kur'an ve Laiklik*. İstanbul: Form Yayınları.
- Akdemir, S. (2004). *Son Çağrı Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Albayrak, A. (1995). Ergenlerin dini gelişiminde sevgi ve korku motifinin etkinliği, (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Allport, G. W. (2004). *Birey ve Dini* (Çev. Bilal Samur). Ankara: Elis Yayınları.
- Allport, G. W. (1964). *Pattern and Growth in Personality*. USA: Holt, Rinehart and Winston.
- Altaş, N. (2004). *Gençlik döneminde din olgusu ve Liselerde din öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Altıntaş, H. (2005). *İslam'ın Gerçek Yüzü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Argapuş, H. (2005). Tanrı Tasavvurunda Rahmet ve Gazap. Tanrı. Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu, Sakarya.
- Armaner, N. (1980). *Din Psikolojisine Giriş - I*. Ankara: Ayyıldız matbaası.
- Averill, J. R. (1983). Studies on Anger and Aggression: Implications for Theories of Emotion. *American Psychologist*, 38. 1145-1160.

- Ayten, A. (2010). *Psikoloji ve Din -Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri-*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bacanlı, H. (2002). *Psikolojik kavram analizleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Balkaya, F. (2001). Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Bazı Semptom Gruplarındaki Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balkaya, F., Şahin, N. H. (2003). Çok Boyutlu Öfke Ölçeği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 14. 192-202.
- Bassett, R. L., Miller, S., Anstey, K., Crafts, K., Harmon, J., Lee, Y., Parks, J., Robinson, M., Smid, H., Sterner, W., Stevens, C., Wheeler, B., Stevenson, D. H. (1990). Picturing God: A Nonverbal measure of God Concept for Conservative Protestans. *Journal of Psychology and Chistianity*, 9. 73-81.
- Batıgün, A. D. (2002). Gençler ve İntihar: Diğer Yaş Gruplarıyla Farklılaşan Özellikler. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, M. (1987). *İslam İbadet Fenomenolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bem, D. J. (1972). "Self-perception theory". L. Berkowitz (Editör). *Advances in Experimental Social Psychology*, Cilt 6. 1-62. New York: Academic Press.
- Benson, P., Spilka, B. (1973). God Image as a Function of Self-Esteem and Locus of Control. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12. 297 - 310.

- Berkowitz, L. (1988). Frustrations, Appraisals, and Aversively Stimulated Aggression. *Aggressive Behavior*, 14. 3-11.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-Aggression Hypothesis; Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, 106. 59-73.
- Berkowitz, L. (1990). On the Formation and Regulation of Anger and Aggression. *American Psychologist*, 45. 494-503.
- Bilge, F. (1997). Eğitim Bilimleri Öğrencilerinin Sürekli Kızgınlık Düzeyleri Ve Kızgınlıklarını İfade Biçimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13. 75-80.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bowlby, J. (1989). *Attachment and Loss: Vol. 1, Attachment*. Great Britain: Pelican Books.
- Bowlby, J. (1985). *Attachment and Loss: Vol. 3, Loss*. Great Britain: Pelican Books.
- Cassidy, J. (1988). Child-mother Attachment and the Self in Six-year-olds. *Child Development*, 59. 121-134.
- Cavanagh, M. E. (1992). The Perception of God in Pastoral Counseling. *Pastoral Psychology*, 41. 75-87.
- Cecero, J. J., Marmon, T. S., Beitel, M., Hutz, A., Jones, C. (2004). Images of Mother, Self, and God as Predictors of Dysphoria in Non-clinical Samples. *Personality and Individual Differences*, 36. 1669 - 1680.

- Coillie, H. V., Mechelen, I. V. (2006). Expected Consequences of Anger-Related Behaviours. *European Journal of Personality*, 20. 137-154.
- Cooley, C. H. (1968). "The Social Self: On the Meanings of "I"". C. Gordon ve K. J. Gergen (Editör). *The Self in Social Interaction*. USA: John Wiley & Sons, Inc. s. 87-91.
- Çelik, A. (2004). Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.
- Dickie, J. R., Eshleman, A. K., Merasco, D. M., Shepard, A., Wilt, M. V., Johnson, M. (1997). Parent-Child Relationship and Children's Images of God. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 36. 25 - 43.
- Diong, S. M., Bishop, G. D., Enkelmann, H. C., Tongi, E. M. W., Why, Y. P., Ang, J. C. H., Khader, M. (2005). Anger, stress, coping, social support and health: Modelling the relationships. *Psychology and Health August*, 20. 467–495.
- Dobson, K. S.; Craig, K. D. (1996). *Advances in Cognitive-Behavioral Therapy*. London: Sage Publications, Inc.
- Duval, S.; Wicklund, R. A. (1972). *A theory of objective self-awareness*. New York: Academic Press.
- Düzgün, Ş. A. (2005). Allah tasavvurlarını tartışmanın problemi. Tanrı. Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu, Sakarya.

- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. (2. Baskı). New York: W.W. Norton & Company, Inc. s. 247-274.
- Eronen, S., Nurmi, J. E. (1999). Social reaction styles, interpersonal behaviours and person perception: a multi-informant approach. *Journal of Social and Personal Relationships*, 16. 315-333.
- Evers, C., Fischer, A. H., Mosquera, P. M. R., Manstead, A. S. R. (2005). Anger and Social Appraisal: A “Spicy” Sex Difference? *Emotion*, 5. 258–266.
- Festinger, L. (1954). A Theory of Social Comparison Processes. *Human Relations*, 7. 114-140.
- Flakol, D. A. (1974). “Self-esteem, Psychological Adjustment, and Images of God”. *Society for the Scientific Study of Religion Convention, Washington*.
- Francis, L. J., Gibson, H. M., Robbins, M. (2001). God images and self-worth among adolescents in Scotland. *Mental Health, Religion and Culture*, 4. 103-108.
- Freud, S. (1999). Grup Psikolojisi ve Ego Analizi. *Uygarlık, Din ve Toplum: Öteki Freud Dizisi Cilt 13* (4. Baskı). (Editör; Selçuk Budak). Ankara: Öteki Yayınevi. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1921).
- Gergen, K. J. (1971). *The Concept of Self*. USA: Holt, Rinehart and Winston, Inc. s. 1-39.

- Gianakos, I. (2002). Issues of Anger in the Workplace: Do Gender and Gender Role Matter. *The Career Development Quarterly*, 51. 155-168.
- Gilbert, P, Allan, S. (1995). A Social Comparison Scale: Psychometric Properties and Relationship to Psychopathology. *Personality and Individual Differences*, 19. 293-299.
- Goodwin, A. (1998). Freud and Erikson: Their Contributions to the Psychology of God-Image Formation. *Pastoral Psychology*, 47. 97-116.
- Goodwin, R. D. (2006). Association Between Coping With Anger and Feelings of Depression Among Youths. *American Journal of Public Health*, 96. 664-669.
- Greenway, A. P., Milne, L. C., Clarke, V. (2003). Personality variables, self-esteem and depression and an individual's perception of God. *Mental Health, Religion & Culture*, 6. 45-58.
- Guidano, V. F., Liotti, G. (1986). *Cognitive Processes and Emotional Disorders* (3. baskı). New York: The Guilford Press.
- Güleç, N. (2005). Depresyonda utanç, suçluluk, öfke ve kendilik değeri (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güleç, Y. (2002). Ergenlerin Öfke Yaşantıları, Benlik Algıları ve Akademik Başarı İlişkileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Güler, Ö. (2007) Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı Ve Günahkârlık Duygusu. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Güngördü, M. (2001). Allah'a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Hayta, A. (2002). “İbadetler ve Ruh Sağlığı”. Hayati Hökelekli (Editör). *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Hayta, A. (2006). Anneden Allah'a: Bağlanma teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4. 29-63.
- Hoffman, L. (2004). Cultural constructions of the God image and God concept: Implications for culture, psychology, and religion. Paper presented at the Joint Meeting of the Society for the Scientific Study of Religion/Religious Research Association, Kansas City, MO.
- Hoffman, L., Grimes, C. S. M., & Mitchell, M. (2004). Transcendence, suffering, and psychotherapy. Paper presented at the Bi-Annual Conference of the International Network for Personal Meaning, Vancouver, British Columbia.
- Hoffman, L., Jones, T. T., Williams, F. & Dillard, K. (2004). *The God image, The God concept, and attachment*. Paper presented at the Christian Association for Psychological Studies International Conference, St. Petersburg, FL.

- Hökelekli, H. (1993). *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- TDV İslam Ansiklopedisi (1989). “Allah Maddesi”. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 2, s. 471.
- James, W. (1950). *The Principles of Psychology*. New York: Dover Publications. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1890).
- James, W. (1956). *The Will to Believe* (2. baskı). Dover publication.
- Janssen, J., De Hart, J., Gerardts, M. (1994). Images of God in Adolescence. *International Journal for the Psychology of Religion*, 4. 105 – 121.
- Karasawa, K. (2003). Interpersonal Reactions Toward Depression and Anger. *Cognition and Emotion*, 17. 123-138.
- Kenrick, D. T., Neuberg, S. L., Cialdini, R. B. (2007). *Social Psychology: Goals and Interaction*. Allyn & Bacon.
- Kopper, B. A.; Epperson, D. L. (1996). The Experience and Expression of Anger: Relationships With Gender, Gender Role Socialization, Depression, and Mental Health Functioning. *Journal of Counseling Psychology*, 43. 158-165.
- Kunkel, M., Cook, S., Meshel, D. S., Daughtry, D., Hauenstein, A. (1999). God Images: A Concept Map. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 38. 193 - 202.
- Kupky, O. (1928). The religious development of adolescents (Çev. W. C. Throw). New York: Macmillan Co.
- Kutub, M. (1992). *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdlr*. (Çev. Bekir Karlağa). İstanbul: İşaret yayınları.

- Krejci, M. K. (1998). Gender Comparison of God Schemas: A Multidimensional Scaling Analysis. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 8. 57-66.
- Lawrence, R. T. (1997). Measuring the image of God: The God image inventory and the God image scales. *The Journal of Psychology and Theology*, 25, 214-226.
- Lench, H. C. (2004). Anger Management: Diagnostic Differences And Treatment Implications. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23. 512-531.
- Markus, H. (1983). Self-knowledge: An Expanded View. *Journal of Personality*, 51. 543-565.
- Markus, H. (1977). Self-Schemata and Processing Information About the Self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35. 63-78.
- Markus, H.; Nurius, P. (1986). Possible Selves. *American Psychologist*, 41. 954-969.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society*. Chicago: University of Ghicago Press.
- Mehmedoğlu, A. U. (1999). *Kişilik ve Din*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Mikulincer, M. (1998). Adult Attachment Style and Individual Differences in Functional Versus Dysfunctional Experiences of Anger. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74. 513-524.
- Müslim, E. H. H. (1992). *Sahihi Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Necati, M. O. (1998). *Kur'an ve Psikoloji*. Ankara: Fecr Yayınları.

- Nelsen, H. M., Cheek, N. H., Au, P. (1985). Gender Differences in Images of God. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 24. 396-402.
- Nelson, H. M., Korliczak, A. (1984). Parental use of the threat "God will punish": Replication and extension. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23. 267 - 277.
- Novaco, R. W. (1975). *Anger Control* (1. baskı). United States: Lexington Books.
- Oatley, K. (2004). *Emotions: A Brief History*. United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd.
- Parrott, D. J., Zeichner, A., Evces, M. (2005). Effect of Trait Anger on Cognitive Processing of Emotional Stimuli. *The Journal of General Psychology*, 132. 67–80.
- Peker, H. (1993). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Sönmez Matbaa ve Yayınevi.
- Plutchik, R. (2000). *Emotions In The Practice Of Psychotherapy: Clinical implications of affect theories*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Prokopf, A. Ziebertz, H. G. (2002). Images of God Among Young Germans: A Qualitative Study with Abductional Focus. *International Journal of Education and Religion*, 3. 140-157.
- Rahman, F. (2002). *Ana Konularıyla Kur'an*. (Çev. Alparslan Açıkgenç). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

- Ramirez, J. M., Santisteban, C., Fujihara, T., Goozen, S. V. (2002). Differences Between Experience of Anger and Readiness to Angry Action: A Study of Japanese and Spanish Students. *Aggressive Behavior*, 28. 429–438.
- Ray, R. D., Wilhelm, F. H., Gross, J. J. (2008). All in the Mind's Eye? Anger Rumination and Reappraisal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94. 133-145.
- Rizzuto, A. M. (1979). *The birth of the living God: A psychoanalytic study*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rochman, D., Diamond, G. M. (2008). From Unresolved Anger to Sadness: Identifying Physiological Correlates. *Journal of Counseling Psychology*, 55. 96–105.
- Özbaydar, B. (1970). *Din ve Tanrı İnancının Gelişimi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul.
- Özdoğan, Ö., Koç, A., Güler, Ö., Kıracı, F., Yüksel, U. (2006). Tanrı Algısı I ve Tanrı Algısı II Soru Formları. Yayınlanmamış Ölçek Çalışması. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Özdoğan, Ö. (1995). Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Özdoğan, Ö. (2005a). *İsimsiz Hayatlar*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Özdoğan, Ö. (2005b). İnsan Allah İlişkisi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7. 135-161.

- Özdoğan, Ö. (1997). Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi. *Araştırma Dergisi*, 2, 113-131.
- Özdoğan, Ö. (2009). *Aşkın Yanımız: Maneviyat*. Ankara: Özdenöze Yayınları.
- Safran, J. D.; Segal, Z. V. (1990). *Interpersonal Process in Cognitive Therapy*. New York: Basic Books, Inc.
- Schoeneman, T. J. (1981). Reports of the sources of self-knowledge. *Journal of Personality* 49. 284-294.
- Sharkin, B. S. (1993). Anger and Gender: Theory, Research and Implications. *Journal of Counseling and Development*, 71. 386-389.
- Spero, M. H. (1992). *Religious objects as psychological structures*. Chicago: University of Chicago Press.
- Spilka, B., Addison, J., Rosensohn, M. (1975). Parents, Self, and God: A Test of Competing Theories of Individual-Religion Relationships. *Review of Religious Research*, 16. 154-165.
- Strickland, B. R. (Editör). (2001). *The Gale Encyclopedia of Psychology* (2. baskı). United States: Gale Group. s. 35.
- Şahin, N. H., Durak, A., Uğurtaş, S. (2002). Kısa Semptom Envanteri (KSE): Ergenler için Kullanımının Geçerlik, Güvenilirlik ve Faktör Yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13. 125-135.
- Şahin, N.H., Şahin, N. (1992). Adolescent Guilt, Shame, and Depression in Relation to Sociotropy and Autonomy. The World Congress of Cognitive Therapy, Toronto, June 17-21.

- Şahin, N. H., Çeri, Ö., Düzgün, G., Ergün, H., Karslı, E., Koç, V., Öflü, P., Uzun, C. (2007). Kişilerarası Tarz Ölçeği. Ankara: Yayınlanmamış Çalışma.
- Taylan, N. (1998). Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A., Sears, D. O. (2000). *Social Psychology* (10. baskı). United States: Prentice-Hall, Inc.
- Törestad, B. (1990). What Is Anger Provoking? A Psychophysical Study of Perceived Causes of Anger. *Aggressive Behavior*, 16. 9-26.
- Vergote, A. (1999). *Din İnanç ve İnançsızlık*. (Çev. Veysel Uysal). İstanbul: MÜİF.
- Yalom, D. I. (2004). *Bağımlanan Terapi* (Çev. Zuhal İyidoğan Babayigit). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Yaparel, R. (1987). Yirmi Dört Yaş Arası Kişilerde Dini Hayat ve Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yapıcı, A. (1996). Dini Yaşayışta Tövbeye Din Psikolojik Bir Yaklaşım. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri.
- Yapıcı, A. (2004). Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Değerler Eğitim Dergisi*, 2, 169-206.
- Yavuz, K. (1982). Din psikolojisinin araştırma alanları. *Atatürk İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5. 92.

- Yeung, K. T., Martin, J. L.(2003). “The Looking Glass Self: An Empirical Test and Elaboration.” *Social Forces*, 81. 843-879.
- Wulff, D. M. (1996). *Psychology of Religion* (2. Baskı). John Wiley and Sons, Inc.

EKLER

EK A. Demografik Bilgi Formu

Değerli katılımcılar,

Sizlerden cevaplandırmanız istenilen ölçekler Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda, Doç. Dr. Öznur Özdoğan' ın danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezi için kullanılacaktır. **Lütfen adınızı YAZMAYIN. Toplanan bilgiler gizli tutulacak ve başka hiçbir yerde kullanılmayacaktır.** Sizden istenen yönergelerini dikkate alarak tüm soruları dikkatlice okuyup yanıtlayarak bilimsel niteliği olan bu çalışmaya önemli katkılar sağlamanızdır. Araştırmaya katıldığınız için çok teşekkür ederim.

Tezi Hazırlayan

Ayşe KOÇ

1- Üniversite:..... **Bölüm:**..... **Sınıf:**.....

2- Yaş:.....

3- Cinsiyet: K E

4- Medeni Durumunuz: Bekar (Hayatımda kimse yok) Bekar (ilişkisi/sevdiği var) Sözlü-Nişanlı Evli Evli-ayrı yaşıyor Dul Boşanmış

5- Ekonomik açıdan kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok iyi İyi Orta Kötü Çok Kötü

6- İçinde büyüdüğünüz ailenizin, size ne türden bir ilgi ve yakınlık gösterdiğini düşünüyorsunuz?

Çok iyi İyi Orta Kötü Çok Kötü

7- Genel olarak diğer insanlarla olan ilişkinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok iyi İyi Orta Kötü Çok Kötü

8- Kendinizi fiziksel olarak nasıl görüyorsunuz?

Çok iyi İyi Orta Kötü Çok Kötü

9- Kendinizi ruh sağlığı açısından nasıl görüyorsunuz?

Çok iyi İyi Orta Kötü Çok Kötü

10- Kendinizi yalnız hissettiğiniz oluyor mu?

Hiç Nadiren Arada sırada Sıklıkla Her zaman

11- Genel olarak hayatınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok iyi İyi Orta Kötü Çok Kötü

12- Gelecek 5 yıl içerisinde yaşamınızın nasıl olacağını düşünüyorsunuz?

Çok iyi İyi Orta Kötü Çok Kötü

13- Kendinizi dindarlık açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? (1-5 arasında değerlendiriniz)

Çok dindar |-----| Dine ilgisiz
1 2 3 4 5

14- Allah'a ilişkin inancınızı nasıl değerlendiriyorsunuz? (1-5 arasında değerlendiriniz)

Kesinlikle |-----| Hiç
İnanıyorum 1 2 3 4 5 İnanmıyorum

15- Çocukken din eğitiminizi en çok kimden aldınız? (mümkünse bir seçenek işaretleyin)

Anne/ Baba Büyükanne/baba Yakın Akraba/ Komşu

Sınıf Öğretmeni Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni

16- Çocukluğunuzda din eğitimi size nasıl verildi? (mümkünse bir seçenek işaretleyin)

Baskı ile Korkutarak Sevdirek İsteyerek Kararsızım

Diğer (Yazınız):.....

EK B. Tanrı Algısı Formu I

Değerli katılımcılar,

Aşağıda sizin Allah ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarınıza ilişkin bazı sorular sorulmuştur. Her ifadeyi dikkatlice okuyarak size uygun gelen ifadeyi **Evet** seçeneğinin altına çarpı işareti koyarak (X); uygun gelmeyen ifadeyi de **Hayır** seçeneğinin altına (X) işareti koyarak yanıtlayın.

1.Allah'ı düşündüğünüzde, içinizde bu duygular uyandırıyor mu?

	Evet	Hayır
1. Sevgisini kaybetme korkusu		
2. Öfke		
3. Sevgi		
4. Cezalandırılma korkusu		
5. Güven		
6. Suçluluk/Utanç		
7. Mutluluk		
8. Silanrı		
9. Sevinç		
10. İüzün		
11. Huzur		
Diğer (Lütfen yazın):		

2.Allah sizin için aşağıdaki özellikleri yansıtır mı?

	Evet	Hayır
12. Merhametli		
13. Korkutan		
14. Bağışlayan		
15. Gaddar		
16. Çok Seven		
17. Kısıtlayan		
18. Şefkatli		
19. Cezalandıran		
20. Özgür Bırakan		
21. Bağışlamayan		
22. Kusurları Örtlen		
23. Kahreden		
24. Arındıran		
25. Keyfi davranan		
26. Hoşluk Veren		
27. Adaletsiz		
28. Koruyan		
Diğer (Lütfen yazın):		

3.Allah'ı düşündüğünüz an, içinizden bu davranışları gerçekleştirmek geçiyor mu?

	Evet	Hayır
29. Dua Etmek		
30. Kaçmak-Uzaklaşmak		
31. Bir iyilik Yapmak		
32. Telaşa Kapılıp Ağlamak		
33. Affedici ve hoşgörülü olmak		
34. Kendimi suçlamak		
35. İbadet Etmek		
36. Kendimi cezalandırmak		
37. Şükretmek		
38. Kendime Kızmak		
39. Gülümsemek		
40. Cezalandırılmamak için af		
41. Arınmak için tövbe etmek		
42. İnançsızları kınamak		
43. O'na sığınmak		
44. Kur'an okumak		
Diğer (Lütfen yazın):		

EK C. Tanrı Algısı Formu II

Tanrı Algısı Soru Formu II (TA II)

Değerli katılımcılar;

Aşağıda "**Allah**" hakkındaki duygu, düşünce ve davranışlarımıza ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Sizden istenen; her bir ifadeyi dikkatlice okuyup, **ifadenin sizi ne kadar yansıttığını**, karşısında bulunan, derecelendirilmiş kutucuklara işaretlemenizdir.

	İFADE	HİÇ	KISMEN	BİRAZ	OLDUKÇA	TAMAMEN
1	O' nun sevgisini kaybetmekten korkuyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
2	O' nu düşünmek bana sıkıntı veriyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
3	O' nu düşündüğümde içimden gelen tek duygu; sevgi.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4	O' nu düşündüğümde utanıyorum ve kendimi suçlu hissediyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
5	O' nu düşünmek bana güven veriyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
6	O' nun bana karşı çok acımasız olduğunu düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7	O' nu düşünmek beni mutlu ediyor ve içimi sevinçle doluyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
8	O, benim için korkutucudur.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
9	O' nu düşünmekle huzur buluyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
10	O' nun gazabına uğramaktan korkuyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
11	O' nun bana karşı çok merhametli olduğunu hissediyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
12	O, yaptıklarım için beni cezalandırıyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
13	O' nun bana olan sevgisini hissedebiliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
14	O' nun beni bağışlayacağını zannetmiyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
15	O' nun bana şefkatle davrandığını hissedebiliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
16	O' nu düşününce kendim için kaygılanıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
17	O, ne yaparsam yapayım kusurlarımı örtüyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
18	O aklıma geldiğinde O'ndan kaçıp uzaklaşmak istiyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
19	O, her zaman güvenebileceğim tek kaynaktır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
20	O, her an işlediğim günahlarımı kaydediyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
21	O, bence gerçekten de çok bağışlayıcıdır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
22	O' nu düşündüğümde beni cezalandırmaması için O'ndan af diliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
23	O, benim ruhumu kötülüklerden ve fenalıklardan arındırıyor.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
24	O' nun bana yakm olduğunu sanmıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
25	O' nu düşündüğümde O'na kavuşmayı arzuluyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
26	O' nun, zor zamanlarımda benim yanımda olmadığını hissediyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
27	O, bütün insanları karşılık beklemeden sever.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
28	O' nun bana adaletli davrandığını sanmıyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
29	O' nu düşününce kötülüklerimden arınmak için O'na tövbe ediyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
30	O' nun benim dualarımı dinlediğini zannetmiyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
31	O' nun beni her durumda koruduğunu biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
32	O' na itaat etmezsem cehenneme gideceğimden korkuyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

EK D. Kişilerarası Tarz Ölçeği (Öfkeli Tarz)

Her ifadeyi dikkatle okuyup, sizi ne kadar tanımladığını sağ tarafındaki seçeneklerden birini işaretleyerek belirtiniz.

	Sizi ne kadar tanımlıyor				
	0%	25%	50%	75%	100%
1. Karşımdaki insanı yapmasını istediğim davranış konusunda zorlarım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
2. Sinirlendiğimde sonradan pişman olacağım sözler söylerim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
3. Biri beni eleştiriyorsa “asıl sen kendine bak” derim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4. Karşımdakileri eleştirmekten kaçınmam	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
5. Öfkelendiğimde genellikle bağırıp çağırırım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
6.Eğer bir kişiye kızmışsam öfkemi başkalarından çıkarırım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7. Çok öfkeli olduğum zaman gözüm hiç kimseyi görmez.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
8.Birileri benimle tartışrsa sonunda kırılacaklarını bilirler.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
9. İnsanların çoğunun riyakar olduğuna inanırım	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

EK E. Çok Boyutlu Öfke Ölçeği (Kişilerarası Öfke)

Sizi öfkeleniren bir insan karşısında aşağıdaki davranışları ne sıklıkla gösterirsiniz?

	Hiç	Nadiren	Arada	Sıklıkla	Her
			sırada		zaman
1. Kendini suçlu hissetmesi için uğraşırım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
2. Beni bu şekilde sınırlandırmaya hakkı yok diye düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
3. Onu mahvetmek isterim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
4. Onu hiç önemsemediğimi gösteren bir davranış yaparım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
5. Anında parlarım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
6. Sonuna kadar götüremeyeceğim tehditleri sıkça savururum.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
7. Hakaret ederim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
8. Karşımdakini cezalandırmak isterim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
9. Dedikodusunu yaparım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
10. Hakkında düşündüklerimi ona söylerim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
11. Burnunun ortasına bir yumruk hakediyor diye düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
12. Bunu kasıtlı yapıyor diye düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
13. Beni sevmediğini düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
14. Beni önemsemediğini düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
15. Karşımdakinden intikam almak isterim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
16. Ona her türlü kötülüğü yapmak isterim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
17. O anda öcümü almak isterim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
18. Onu aşağılamak isterim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
19. Bana böyle acı çektirmemeliydi diye düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
20. İstediklerinin tam tersini yaparım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
21. Gereksiz konuşmam, ilgi göstermem.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
22. Saatlerce öfkeli kalırım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
23. Beni hayal kırıklığına uğrattı diye düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
24. Bana patronluk taslıyor diye düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
25. Kendimi savunarak konuşurum.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
26. Onu yaptığına pişman ettirmek isterim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
27. Kendini ne sanıyor diye düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
28. Yüksek sesle bağırırım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
29. Aklımdan neyi yanlış yaptım diye geçer.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
30. Nasıl tepkiler vereceğimi düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
31. Sakin olmaya çalışırım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
32. Kendimi kontrol etmem gerektiğini düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
33. Onu yenmeye çalışırım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
34. Ona, neye yol açtığımı iyice göstermeye çalışırım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
35. İçimden onun ne kadar aşağılık biri olduğu geçer.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
36. Benden istediklerini yapmam.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
37. Ona mutlaka birşeyler söylemem gerektiğini düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
38. Kim olduğumu ona gösteririm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
39. Benimle alay ettiğini düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
40. Ona gülmü göstermek isterim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
41. Canı kavgaya istiyor diye düşünürüm.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
42. İçime kapanırım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
43. Gülerim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
44. Hiç aldırmam	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
45. Görmezden gelirim.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
46. Suçu kendimde ararım.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
47. Ben ondan bunun acısını çıkarırım diye düşünürüm	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

EK F. Sosyal Karşılaştırma Ölçeği

SKÖ

Sizin de bildiğiniz gibi, hepimiz zaman zaman kendimizi diğer insanlarla karşılaştırır ve bazı değerlendirmeler yaparız. Bu değerlendirmeler sonucunda kendimizle ilgili bazı fikirler ediniriz. **Sizin de kendinizle ilişkili bazı kişisel görüşleriniz** mutlaka vardır. Lütfen, aşağıdaki sıfatların her birinde **sizi en iyi yansıtan sayıyı** bularak üzerine **(X)** işareti koyunuz.

Yetersiz	1	2	3	4	5	6	Yeterli/üstün
Beceriksiz	1	2	3	4	5	6	Becerikli
Başarısız	1	2	3	4	5	6	Başarılı
Sevilmeyen biri	1	2	3	4	5	6	Sevilen biri
İçe dönük	1	2	3	4	5	6	Dışa dönük
Yalnız	1	2	3	4	5	6	Yalnız değil
Dışta bırakılmış	1	2	3	4	5	6	Kabul edilmiş
Sabırsız	1	2	3	4	5	6	Sabırlı
Hoşgörüsüz	1	2	3	4	5	6	Hoşgörülü
Söyleneni yapan	1	2	3	4	5	6	İnsiyatif sahibi
Korkak	1	2	3	4	5	6	Cesur
Kendine güvensiz	1	2	3	4	5	6	Kendine güvenli
Çekingen	1	2	3	4	5	6	Atılgan
Dağınık	1	2	3	4	5	6	Düzenli
Pasif	1	2	3	4	5	6	Aktif
Kararsız	1	2	3	4	5	6	Kararlı
Antipatik	1	2	3	4	5	6	Sempatik
Boyun eğici	1	2	3	4	5	6	Hakkını arayıcı

EK G. Olumlu ve Olumsuz Tanrı Tasavvurları

Sayısal Verileri

Tablo 3.1. Olumlu ve Olumsuz Tanrı tasavvurları verileri
1.Allah'ı düşündüğünüzde, içinizde bu duygular uyanıyor mu?

	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
1. Sevgisini kaybetme korkusu	152	71,4	61	28,6
2. Öfke	8	3,8	204	96,2
3. Sevgi	207	97,6	5	2,4
4. Cezalandırılma korkusu	164	74,9	49	25,1
5. Güven	205	96,7	7	3,3
6. Suçluluk/Utanç	161	75,6	52	24,4
7. Mutluluk	204	95,8	9	4,2
8. Sıkıntı	49	23,1	163	76,9
9. Sevinç	193	90,6	20	9,4
10. Hüzün	110	52,4	100	47,6
11. Huzur	200	95,7	9	4,3

2.Allah sizin için aşağıdaki özellikleri yansıtıyor mu?

	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
12. Merhametli	207	97,2	6	2,8
13. Korkutan	94	43,3	119	54,8
14. Bağışlayan	207	97,2	6	2,8
15. Gaddar	16	7,5	196	92,5
16. Çok Seven	197	92,5	16	7,5
17. Kısıtlayan	75	35,4	137	64,6
18. Şefkatli	206	96,7	7	3,3
19. Cezalandıran	122	57,5	90	42,5
20. Özgür Bırakan	149	70,0	64	30,0
21. Bağışlamayan	19	8,9	194	91,1
22. Kusurları Örtlen	189	89,6	22	10,4
23. Kahreden	37	17,5	175	82,5
24. Arındıran	192	91,0	19	9,0
25. Keyfi davranan	23	11,0	187	89,0
26. Hoşluk Veren	196	92,5	16	7,5
27. Adaletsiz	9	4,3	201	95,7
28. Koruyan	207	97,6	5	2,4

3.Allah'ı düşündüğünüz an, içinizden bu davranışları gerçekleştirmek geçiyor mu?

	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
29. Dua Etmek	199	92,6	16	7,4
30. Kaçmak-Uzaklaşmak	16	8,0	197	92,0
31. Bir iyilik Yapmak	199	92,6	16	7,4
32. Telaşa Kapılıp Ağlamak	49	23,0	164	77,0
33. Affedici ve hoşgörülü olmak	206	95,8	9	4,2
34. Kendimi suçlamak	133	62,1	81	37,9
35. İbadet Etmek	183	85,1	372	14,9
36. Kendimi cezalandırmak	47	22,1	166	77,9
37. Şükretmek	202	94,0	13	6,0
38. Kendime Kızmak	138	64,8	75	35,2
39. Gülümsemek	180	84,9	32	15,1
40. Cezalandırılmamak için af dilemek	170	79,8	43	20,2
41. Arınmak için tövbe etmek	179	84,0	34	16,0
42. İnançsızları kınamak	45	21,1	168	78,9
43. O'na sığınmak	201	93,9	13	6,1
44. Kur'an okumak	160	74,8	54	25,2